

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

***Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства імені
Костянтина Нємця***

До захисту допустити

Завідувач кафедри _____ Людмила НЕМЕЦЬ

« _____ » _____ 2024 р.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОЛДОВИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

Виконав: студент 4 курсу, групи ГЕ-41
спеціальності 106. Географія, ОПП « Економічна,
соціальна географія та регіональний розвиток»
Бакаленко Вячеслав Андрійович

Науковий керівник:

к. геогр. н., доцент Кандиба Юрій Іванович

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

_____
Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ

_____
Секретар ЕК Олена ПЕДЬ

« _____ » _____ 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	5
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ.....	5
1.1. Основні показники соціально-економічного розвитку країни.....	5
1.2. Чинники соціально-економічного розвитку країни.....	9
1.3. Теорії і концепції соціально-економічного розвитку.....	13
РОЗДІЛ 2.	17
ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МОЛДОВИ.....	17
2.1. Економіко-географічне положення.....	17
2.2. Природно-ресурсний потенціал.....	20
2.3. Людський потенціал.....	33
РОЗДІЛ 3.	56
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МОЛДОВИ.....	56
3.1. Первинний сектор.....	56
3.2. Вторинний сектор економіки.....	60
3.3. Третинний сектор економіки.....	64
ВИСНОВКИ.....	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

ВСТУП

Зараз, під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, суспільна географія в нашій державі отримала стимул для розвитку, який не мала протягом усіх 30 років існування незалежної країни. Українська економіка повинна терміново знаходити виходи з сучасного скрутного становища та вже зараз готуватися до післявоєнного відновлення та трансформації на суверенну та незалежну державу на основі фактичних реалій, а не декларацій та закордонних гарантій.

Саме для досягнення цих цілей, українська географія повинна зосередитися саме на розвитку аналізу та прогнозування рішень сусідніх держав. Одним з найбільш ефективних методів аналізу та прогнозування є створення соціально-економічних характеристик, в яких детально описані можливості та потенціал країн.

В своєму дослідженні ми вирішили сконцентруватися саме на Республіці Молдова. Ця держава має спільне історичне минуле з Україною, особливо в проміжку з 1945 по 1991 роки. Молдова мала дуже схожий період розвитку в пострадянський період. Україна має унікальну можливість спостерігати наслідки помилок та успіхів цієї держави. Нажаль, за всі ці роки наша країна не вважала за потрібне оглядатися на молдовський досвід, українське суспільство почало цікавитися цим досвідом лише після 2014 року, після окупації частини території Російською Федерацією.

З початку 2022 року економіка Молдови є наступною після української, що постраждала від російської агресії. Від самого початку вторгнення керівництво РФ давало зрозуміти, що знищення республіки є частиною основного задуму агресії. Навіть після відбиття наступу на півдні України, російська влада не полишала надій на встановлення в Молдові маріонеткового режиму, розроблявся переворот, що, на щастя, був зірваний. Саме через всі вищезазначені факти, дослідження досвіду Молдови життя з навіженим сусідом є безцінний для нас.

Об'єктом дослідження є Республіка Молдова.

Предметом дослідження є особливості соціально-економічного розвитку Республіки Молдова.

Мета дослідження – дати суспільно-географічну характеристику Республіки Молдова.

Взявши до уваги мету дослідження, була поставлена низка завдань:

1. проаналізувати основні теоретичні напрацювання з дослідження соціально-економічного розвитку країн;
2. дослідити сучасні теорії та концепції соціально-економічного розвитку країн;
3. охарактеризувати чинники соціально-економічного розвитку Молдови;
4. проаналізувати особливості соціально-економічного розвитку Молдови у розрізі секторів її економіки.

При написанні кваліфікаційної роботи бакалавра застосовано ряд методів та підходів дослідження: індукції та дедукції, географічний та системний підхід, аналізу та синтезу, узагальнення, історичний, порівняльний, описовий, метод систематизації, порівняльний, картографічний, систематичний, групування.

Статистична та інформаційна основа досліджень та аналізу складається з наукових видань, літератури та джерел, розміщених в мережі Інтернет, інтернет-ресурсів міжнародних організацій та Республіки Молдова.

Базою для написання роботи були Статистичний щорічник Республіки Молдова, випуск 2023 року [1] та Результати Перепису населення та житла в Республіці Молдова у 2014 році [2].

Кваліфікаційна робота бакалавра складається з вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 82 сторінку, список використаних джерел налічує 30 найменувань. Основна частина роботи складається з 46 рисунків та 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

1.1. Основні показники соціально-економічного розвитку країни

Рівень соціально-економічного розвитку регіону можна оцінити за обсягами виробництва і споживання ВВП, національного доходу, матеріальних благ і послуг на душу населення, а також за рівнем продуктивності праці. Цей розвиток відображає якісний стан суспільного виробництва, природних і людських ресурсів.

Основні показники соціально-економічного розвитку регіону включають:

1. Середньорічну чисельність населення.
2. Чисельність працівників, зайнятих у народному господарстві.
3. Валовий внутрішній продукт.
4. Обсяг продукції промисловості.
5. Виробництво товарів народного споживання.
6. Валову продукцію сільського господарства.
7. Обсяг капітальних вкладень з усіх джерел фінансування.
8. Доходи місцевих бюджетів.
9. Видатки місцевих бюджетів.
10. Грошові доходи населення.
11. Обсяг роздрібного товарообігу.
12. Обсяг реалізації платних послуг населенню.
13. Обсяг експорту товарів.
14. Баланси основних видів промислової і сільськогосподарської продукції.
15. Середні ціни на основні види продукції.

Особливої уваги заслуговує аналіз економічного потенціалу регіону, який може проводитися шляхом визначення загального рівня економічного розвитку та компонентної оцінки окремих складових потенціалу і ступеня їх

використання. До елементів економічного потенціалу входять: науково-інформаційний, трудовий, природно-економічний, виробничий, організаційно-управлінський, споживацький.

Такий аналіз дозволяє визначити характеристики, як місткість розміщення ресурсів і виробництва, ефективність використання ресурсів, сприйнятливість регіону до інновацій. Аналіз також повинен оцінити ступінь використання наявних ресурсів або потенціалу (тобто рівень фактичного застосування можливостей регіону), інерцію економічного зростання та соціально-економічні параметри.

Для оцінки ступеня використання потенціалу існують як статистичні, так і експертні методи, які дозволяють зробити це без визначення абсолютного значення потенціалу. Широке застосування цих методів зумовлено тим, що іноді лише так можна оцінити ступінь використання потенціалу регіону. Проблема полягає в тому, що економічний потенціал регіону, як і будь-якої іншої системи, не має чітких кількісних критеріїв та інструментів виміру. Тому дослідники повинні заздалегідь домовитися про критерії виміру потенціалу. Важливою умовою є порівнянність результатів аналізу складових економічного потенціалу (виробничих, інфраструктурних, природно-ресурсних тощо).

Національна економіка будь-якої країни являє собою складну систему, яка включає в себе господарські, соціальні, організаційні та науково-технологічні компоненти. Вона генерує сукупний економічний ефект, що складається з різних її потенціалів, накопичених в процесі функціонування: природно-ресурсного, виробничого, трудового, наукового, технологічного та інших. У кожній національній економіці постійно відбуваються структурні, організаційні та інші зміни, зумовлені специфікою її господарської системи та закономірностями розвитку. [3]

Макроекономіка вивчає структуру та функціонування національних економік. Вона відповідає на питання, що мають велике практичне значення для країни, її уряду та населення, зокрема: фактори економічного зростання в довгостроковій перспективі, причини циклічності розвитку економік, причини

та наслідки безробіття і інфляції, вплив світової економіки на національні економіки, а також державну політику, здатну покращити економічний стан.

Окрім макроекономічного прогнозування та базових досліджень, макроекономічний аналіз є важливим прикладним додатком макроекономіки. Він включає відстеження економічних явищ, визначення їх можливих наслідків і впливу на розвиток національної економіки.

Розвиток національної економіки сприяє створенню та вдосконаленню національного ринку, який включає сегменти ринку товарів і послуг, капіталу, праці, фондів, засобів виробництва, нерухомості, технологій, інтелектуальної власності тощо. У національній економіці виділяються різні рівні: міжнародний, загальнонаціональний, регіональний, галузевий та внутрішньогалузевий. Всі ці рівні функціонують завдяки організаційно-правовим, економічним, соціальним та технологічним взаємозв'язкам, визначеним формами власності, рухом матеріальних і грошових потоків, а також регулюються державними законодавчими та нормативними актами.

Соціально-економічні процеси в національній економіці охоплюють матеріальні, трудові, фінансові, природні та інші ресурси, що в комплексі утворюють єдиний процес відтворення, який включає чотири основні види діяльності: виробництво, розподіл, обмін і споживання. Найважливішим рівнем економічної системи є макроекономічний рівень, оскільки аналіз і оцінка найважливіших показників розвитку на цьому рівні дозволяють характеризувати національну економіку та перспективи її вдосконалення. Особливий інтерес викликають макроекономічні показники, що порівнюються з даними інших країн, включаючи найбільш розвинені економіки світу.

Економічна наука відіграє важливу роль в управлінні розвитком економіки з урахуванням інтересів держави та суспільства. Вона вивчає об'єктивні економічні закони та їх прояви у формі закономірностей, обсягів, темпів і пропорцій розвитку соціально-економічних процесів, формує моделі соціально-економічного розвитку національної економіки, аналізує світову та вітчизняну

практику, оцінює економічний потенціал країни, досліджує соціально-економічні процеси минулого, сьогодення та прогнозує майбутнє.

Економічна наука також аналізує фактори, що впливають на стан і розвиток національної економіки, вносить корективи в господарські рішення щодо стабілізації, відновлення, розвитку та вдосконалення економіки, утримування та реалізації різних видів політики держави, таких як соціальна, демографічна, економічна, структурна, техніко-технологічна, інвестиційна, інноваційна, грошово-кредитна, валютна та митна політика.

Таким чином, національна економіка як наука та сфера господарської практики спрямована на обґрунтування стратегії та тактики соціально-економічної політики держави, створення сприятливих умов для соціального розвитку, зростання доходів і споживання населення, забезпечення високого рівня якості життя громадян. Об'єктом національної економіки є господарська система країни та всі її рівні, а предметом - соціально-економічні процеси, що проявляються у закономірностях обсягів, темпів і пропорцій розвитку. Інструментарій національної економіки включає теоретико-методологічні підходи до аналізу стану, факторів, проблем, закономірностей, тенденцій і параметрів розвитку системи, а також розроблені на цій основі заходи та засоби реалізації макроекономічних рішень. [4]

Основним показником соціально-економічного розвитку країн є індекс людського розвитку (ІЛР).

Індекс людського розвитку – це сукупний показник рівня розвитку людини в країні; його можна приймати за кількісну оцінку якості життя. Він створений як альтернативний показник суспільного прогресу на противагу суто економічним оцінкам. До ІЛР входять такі показники, як: здоров'я та довголіття, що вимірюються показником очікуваної тривалості життя при народженні; доступність освіти, що вимірюється рівнем грамотності дорослого населення та сукупним валовим коефіцієнтом охоплення освітою; гідний рівень життя, що вимірюється обсягом ВВП на душу населення згідно з паритетом купівельної спроможності. Значення ІЛР змінюється від 0 до 1.

За індексом розвитку людського потенціалу всі країни підрозділяють на чотири групи. У першу групу входять країни з дуже високим рівнем розвитку людського потенціалу (ІЛР від 0,8 до 1,0). Другу групу утворюють країни із високим рівнем розвитку людського потенціалу (ІЛР від 0,7 до 0,8). У третю групу входять країни з середнім рівнем розвитку людського потенціалу (ІЛР від 0,55 до 0,7). У четверту групу входять найбідніші держави світу (ІЛР змінюється від 0 до 0,49). [5]

1.2. Чинники соціально-економічного розвитку країни

Розвиток суперечностей є джерелом прогресу. Виникнення суперечностей обумовлено загальними зв'язками, залежностями і взаємодією різних аспектів матеріальної системи. Взаємодія протилежних сторін проявляється через їх взаємопроникнення, взаємозалежність і взаємозаперечення. Від характеру взаємозв'язку окремих елементів суперечностей залежать відносини між протилежними сторонами, їх взаємна боротьба і взаємодія.

Кожна суперечність у своєму розвитку проходить послідовні етапи: тотожність, відмінність, протилежність, конфлікт і розв'язання суперечності, що веде до її переходу на вищий рівень розвитку. Найшвидший економічний прогрес відбувається на перших трьох етапах. Рух суперечності зумовлений активністю заперечувальної, революційної сторони, яка в межах суспільного виробництва є продуктивними силами, а головним елементом серед них — людина. Тому прогрес суспільства, включаючи економічний, — це діяльність людей, які ставлять перед собою цілі і досягають їх, виходячи з своїх потреб і інтересів.

Поняття взаємодії двох сторін суспільного виробництва вказує на активність кожної з них. Кожен крок у розвитку продуктивних сил впливає на еволюцію виробничих відносин, стимулюючи або гальмуючи їх розвиток. Основною, активнішою і революційною стороною є продуктивні сили, які розвиваються за внутрішніми законами і суперечностями. Ставлення людей до

природи в процесі праці, використання сил природи для задоволення своїх потреб є внутрішнім джерелом розвитку продуктивних сил.

Ця система завжди включала робочу силу, засоби праці та предмети праці, а суперечності між ними є внутрішнім джерелом розвитку продуктивних сил. Ці суперечності виявляються у формі потреб людей, їх інтересів і мотивів розвитку.

Виробничі відносини, що розвиваються відносно самостійно, також є рушійною силою економічного прогресу. Рух суперечностей між різними типами і формами власності сприяє економічному прогресу. Основна суперечність — між продуктивними силами та виробничими відносинами — є найбільш важливою рушійною силою. Динамічні елементи продуктивних сил, такі як людина, наука, засоби праці, першими вступають у конфлікт з існуючими відносинами власності, що стимулює перехід до нових форм власності і економічний прогрес.

У сучасній літературі поняття «фактори економічного прогресу» і «фактори виробництва» часто вважаються тотожними, тобто їх розглядають як джерела національного доходу, зокрема прибутку.

Західні науковці ще в другій половині XIX століття, зокрема Ж.-Б. Сей, визначили три основні фактори виробництва: капітал, земля і праця. Кожен з них приносить своєму власнику особливий вид доходу: капітал - прибуток, земля - ренту, праця - платню. Згідно з теорією продуктивності капіталу, кожен фактор має фізичну продуктивність, тобто створює свою частину доходу. Англійський економіст А. Маршалл додав четвертий фактор - організацію виробництва, яка приносить платню керуючому виробництвом. Австрійський економіст К. Менгер вважав найважливішим фактором економічного прогресу прогрес знання про найефективніше використання ресурсів. Американський економіст Й. Шумпетер вважав головним джерелом прибутку здійснення підприємцем «нових комбінацій» у техніці, технології, створенні нових товарів і освоєнні нових джерел сировини. [4]

За напрямом впливу всі чинники соціально-економічного розвитку можна розділити на дві групи: внутрішні та зовнішні. Зовнішніми є ті фактори, які

формується на макрорівні та виникають за межами регіону (на державному чи світовому рівні), тобто вони є наслідком обмежувальних або стимулюючих заходів, що впливають на розвиток регіону ззовні. Зовнішні чинники не залежать від результатів діяльності регіону, але визначають рівень використання всіх його ресурсів.

До основних зовнішніх чинників належать:

1. політично-правові: державні програми у сфері діяльності регіонів, можливі зміни у законодавстві та правовому регулюванні внаслідок прийняття нових законів і норм.

2. соціально-економічні: рівень розвитку соціальної інфраструктури (освіта, охорона здоров'я, сфера послуг, житлово-комунальне обслуговування), стан навколишнього середовища та природоохоронна діяльність, санітарно-гігієнічні умови праці.

3. технологічні: можливості, які науково-технічний прогрес відкриває для вдосконалення якості продукції, що випускається у регіоні.

4. природні: умови середовища (клімат, рельєф), забезпеченість території природними ресурсами, якість компонентів природного середовища регіону.

5. історично сформовані системи розміщення продуктивних сил та інші фактори.

Аналіз цих факторів може допомогти побудувати мережеві зв'язки та сформувані чітке уявлення про вплив зовнішнього середовища на становище регіону, використання його переваг і недоліків, задоволення потреб населення, політичну стабільність та технологічний стан, що впливають на соціально-економічний розвиток регіону.

Внутрішні чинники регіонального розвитку – це причинно-наслідкові зв'язки, зумовлені внутрішнім станом суспільства всередині регіону. До них належать:

1. міжнародна економічна діяльність: участь регіонів у міжнародному економічному співробітництві підвищує конкурентоспроможність продукції та послуг, прискорює техніко-технологічне переозброєння виробничих процесів

через залучення іноземних інвестицій, поповнює валютні ресурси підприємств через експорт товарів.

2. економічний потенціал регіонального розвитку: оцінюється за обсягами, структурою, рівнем використання, ступенем зношеності основних фондів, розгалуженістю виробничої бази, часткою наукоємних галузей, кваліфікацією трудових ресурсів, станом та щільністю інженерно-транспортної інфраструктури.

3. рівень розвитку суспільства.

4. соціальні умови.

5. технологічний розвиток.

6. інноваційний та інвестиційний потенціал.

7. природно-ресурсний потенціал: стан і прогностичні оцінки земельних, водних, лісових, мінерально-сировинних, оздоровчих і рекреаційних ресурсів, стан природного середовища.

8. трудовий потенціал: визначення кількості та вікової структури трудових ресурсів, їх кваліфікації, зайнятості та стану на ринку праці (рівень безробіття).

9. туристичний потенціал: кількісна та якісна характеристика історико-культурних, природно-кліматичних та медико-санітарних умов, розвиток туристичної інфраструктури.

Внутрішні чинники можна поділити на дві групи:

1. ресурсна, що визначає потенціал регіону відносно наявних ресурсів і можливий ступінь розвитку.

2. регуляційна, що визначає можливість впливу на розвиток регіону з точки зору управління.

Деякі чинники можуть належати як до зовнішніх, так і до внутрішніх, залежно від напрямку їхнього впливу. Наприклад, технологічний розвиток може бути зовнішнім фактором, якщо можливості виникають завдяки державним технологічним рішенням, або внутрішнім, якщо реалізація технологій здійснюється всередині регіону [6].

1.3. Теорії і концепції соціально-економічного розвитку

На даний момент немає єдиної точки зору щодо структурування потенціалу регіону. Найчастіше дослідники виділяють економічні, промислові, інвестиційні, податкові, фінансові елементи, природні ресурси, нерухомість, підприємництво, соціально-демографічні складові, населення, виробництво тощо. Деякі з них є найбільш масштабними і включають інші елементи.

Узагальнення існуючих теоретичних підходів до структурування соціально-економічного потенціалу регіону може бути звужене до чотирьох основних.

Перший підхід до структурування соціально-економічного потенціалу диференціюється шляхом спрямування зусиль, ресурсів і витрат на зростання споживання. Деякі компоненти пов'язані з накопиченням резервів ресурсів (природних та екологічних, соціально-демографічних, фінансових та майнових), інші – з можливостями їх використання (інтелектуальний потенціал, технічний і технологічний, підприємницький потенціал ринкової інфраструктури, мікроекономічний потенціал), ще інші – з системою управління (кінетична, потенційна інтеграція).

Це структурування дозволяє визначити обсяг ресурсів та можливості їх використання, однак воно не враховує таку важливу умову, як економічний регіональний розвиток.

Другий підхід спрямований на визначення інвестиційної привабливості регіону та оцінки інвестиційного ризику. Він надає загальне уявлення про потенціал регіону з точки зору інвестицій, але його основні компоненти (праця, фінансові, природні ресурси, виробництво) дозволяють говорити про соціально-економічний потенціал регіону. Це структурування відрізняється від спрощеного підходу, але містить усі важливі елементи для оцінки соціально-економічного розвитку регіону.

Третій підхід базується на тому, що економічний блок представлений належним чином, але соціальна складова не включає необхідних для оцінки

локальних потенціалів даних (соціальна інфраструктура, інтелектуальні та вольові ресурси), що не дозволяє повноцінно оцінити соціально-економічний розвиток регіону.

Четвертий підхід ділить потенціал на три блоки, що характеризують ресурсний потенціал економічного розвитку та готовність до процесу реформ:

1. базовий блок ресурсних потенціалів;
2. потенціали, що забезпечують економічний розвиток регіону;
3. блок потенційної готовності регіону до економічних реформ. [7]

Дієвим інструментом для аналізу та прогнозування структурних взаємозв'язків в економіці є теорія міжгалузевого балансу, яку розробив В.В. Леонтьєв. Ця теорія базується на можливості досягнення загальної макроекономічної рівноваги, для чого створена модель рівноваги, що включає структурні взаємозв'язки всіх стадій виробничого процесу: виробництва, розподілу або обміну та кінцевого споживання. Основний принцип цього методу полягає в тому, що галузі економіки розглядаються одночасно як споживачі і як виробники. Для визначення ступеня та характеру взаємозв'язку попиту та пропозиції на товари застосовується система технологічних коефіцієнтів. Цей показник відображає обсяг середніх витрат продукції певної галузі, необхідний для виробництва одиниці товару.

Модель міжгалузевого балансу для аналізу включає чотири основні квадранти, що відображають певні стадії виробничого процесу:

1. Перший квадрант – обсяги споживання на потреби виробництва. Це показує, скільки продукції споживається для виробничих цілей у різних галузях економіки.

2. Другий квадрант – групування продукту залежно від його використання. Тут класифікуються товари та послуги за тим, як вони використовуються у процесі виробництва.

3. Третій квадрант – включення доданої вартості товару, наприклад, оплати праці співробітників, податків та інших витрат. Це враховує додану вартість, яка виникає на кожному етапі виробництва.

4. Четвертий квадрант – структура розподілу національного доходу. Він відображає, як національний дохід розподіляється між різними економічними суб'єктами.

Теорія міжгалузевого балансу надає можливість:

1. Здійснювати аналіз і прогнозування розвитку основних галузей національної економіки на різних рівнях, таких як регіональний або внутрішньогалузевий.

2. Провести об'єктивне і точне прогнозування темпів і характеру розвитку національної економіки.

3. Визначати основні макроекономічні показники, які забезпечують стан рівноваги національної економіки.

4. Розраховувати повні та прямі витрати на виробництво певної одиниці товару.

5. Визначати ресурсоемність усієї національної економіки і окремих її галузей.

6. Визначати шляхи підвищення ефективності та раціоналізації міжнародного та регіонального розподілу праці.

Як ми вже зазначали в пункті 1.1. «Основні показники соціально-економічного розвитку країни», важливим показником для дослідження соціально-економічного розвитку є індекс людського розвитку. У 1990 році Програма розвитку ООН опублікувала першу доповідь із оцінкою економічного та соціального прогресу країн світу, в якій було сформульоване поняття людського розвитку: "Розвиток людини є процесом розширення спектра вибору. Важливіші елементи вибору – можливість людини жити довгим і здоровим життям, отримати освіту та мати гідний рівень життя. Додаткові елементи вибору містять політичну волю, гарантовані права людини та самоповагу".

Концепція розвитку людини вплинула на те, як державні та політичні діячі, засоби масової інформації, фахівці в галузі розвитку, економісти та представники інших суспільних наук оцінюють соціальний прогрес. У 2010 році ПРООН запропонувала нове, уточнене визначення, що відповідає сучасній

практиці: "Розвиток людини – це процес розширення можливостей людей жити довгим, здоровим і творчим життям, здійснювати цілі, які, на їх думку, мають цінність; брати активну участь у забезпеченні справедливості та стабільності розвитку на планеті" [5].

РОЗДІЛ 2.

ЧИННИКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МОЛДОВИ

2.1. Економіко-географічне положення

Згідно стандарту UN M.49, що використовується Статистичним відділом ООН, Республіка Молдова належить до регіону Східна Європа [8]. На півночі, сході та півдні країна межує з Україною, на заході – з Румунією. Близько 12% території, а саме більшу частину лівого берега Дністра, місто Бендери та околиці контролюються формуванням, що називає себе Придністровською Молдавською Республікою та не підпорядковується законному уряду. На території ПМР знаходиться Оперативна група російських військ у Придністровському регіоні Республіки Молдова, яка гарантує існування цього утворення та забезпечує постійний тиск на молдовську владу [9].

Вихід на міжнародний рівень значно ускладнений тим, що республіка оточена з усіх боків лише двома країнами. Для повноцінної комунікації з зовнішнім світом країна повинна маневрувати між Україною та Румунією, чий інтереси можуть розбігатися. Держава не має виходу до моря, проте має доступ до ріки Дунай, що є основою Європейського транспортного коридору «Дунай» та впадає в Чорне море через територію Румунії та України. Крім того, через територію Молдови протікають судноплавні ріки Прут та Дністер, які протікають вздовж всієї території країни, тому відіграють важливу транспортну роль (рис. 2.1.).

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало великим випробуванням для молдовської економіки. З першого дня війни був введений надзвичайний стан, який діяв до 30 грудня 2023 року. [10]. Українські порти виявилися недоступними для використання, транзит через сухопутну територію України став небезпечним. З 24 лютого по 21 березня 2022 року був повністю закритий повітряний простір, донині цивільні перельоти дозволені тільки по обмеженій частині молдовського неба і тільки до аеропорту Кишинєва [11].

Республіці довелося терміново перелаштовуватися на румунські транспортні шляхи.

Незважаючи на позитивні чинники свого економіко-географічного положення, Молдова має багато проблем, головна з яких – це Російська Федерація. Саме ця проблема породжує багато інших, які би були швидко вирішені без впливу Росії на регіон.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА

1:1 600 000

Рис. 2.1. Адміністративно-територіальний устрій Республіки Молдова

2.2. Природно-ресурсний потенціал

Мінерально-сировинні ресурси. Підземні багатства Республіки Молдова досягають 415 родовищ корисних нерудних мінеральних речовин, з яких розробляється лише близько третини. Розміщення родовищ корисних копалин вказані на рисунку 2.2.

Молдова має промислові запаси 400 млн. тонн гіпсу, піску для скла, трепелу, діатоміту та 1500 млн. кубометрів необробленого каменю, щебню, вапняку, глини, а також видобуток нерудних корисних копалин, згідно з проведеними оціночними дослідженнями. Інститутом екології та географії АŞМ, проводиться приблизно в 900 місцевих кар'єрах. При цьому 37 родовищ корисних копалин підготовлено до капіталізації, 230 запасів знаходяться на стадії розвідки, 21 корисна копалина до капіталізації не передбачається.

Мінеральна сировина Республіки Молдова складається з корисних мінеральних речовин, з яких переважають карбонатні породи, кремністі і глинисті, а також гравій і піски, пісковики, гіпс, граніт, грабу. Іншими корисними мінеральними речовинами, які інтенсивно використовуються в Республіці Молдова, є граніт, пісок і гравійно-піщаний матеріал для приготування будівельних розчинів і бетону, вапняк для різання блоків і плит.

Однак, згідно зі звітом «Стан навколишнього середовища в Республіці Молдова в 2007-2010 роках», виданим Інститутом екології та географії, у більшості випадків використання цих робіт здійснюється без дозволу. , що призводить до значних економічних збитків для держави, а також погіршення екологічної ситуації за розвитком екзогенних процесів як всередині кар'єрів, так і на прилеглих до них територіях.

Крім видобутку корисних мінеральних речовин у твердому стані, в республіці відбувається видобуток мінеральних речовин у рідкому стані, таких як нафта і мінеральні води, і газоподібному (природний газ).

Підземні води відіграють особливу роль в економіці Молдови, вони експлуатуються через приблизно 66 000 колодязів і 132 000 свердловин і використовуються для питного водопостачання, а також для зовнішнього

використання та лікування. Крім того, на сьогоднішній день виділено близько 50 видів підземних вод - мінеральних, бальнеологічних, технічних, термальних. Деякі види використовуються в лікувальних цілях і для вилучення мікроелементів.

У той же час на півдні країни були виявлені невеликі запаси вуглеводнів, таких як нафта в Валені, Кагульського району, природний газ у Вікторівці, Кантемирського району, буре вугілля в Етулії в Гагаузії. Згідно з проведеними оцінками, запаси нафти становлять близько 2,1 млн тонн, а природного газу - 960 млн кубометрів [12].

SUBSTANȚE MINERALE UTILE

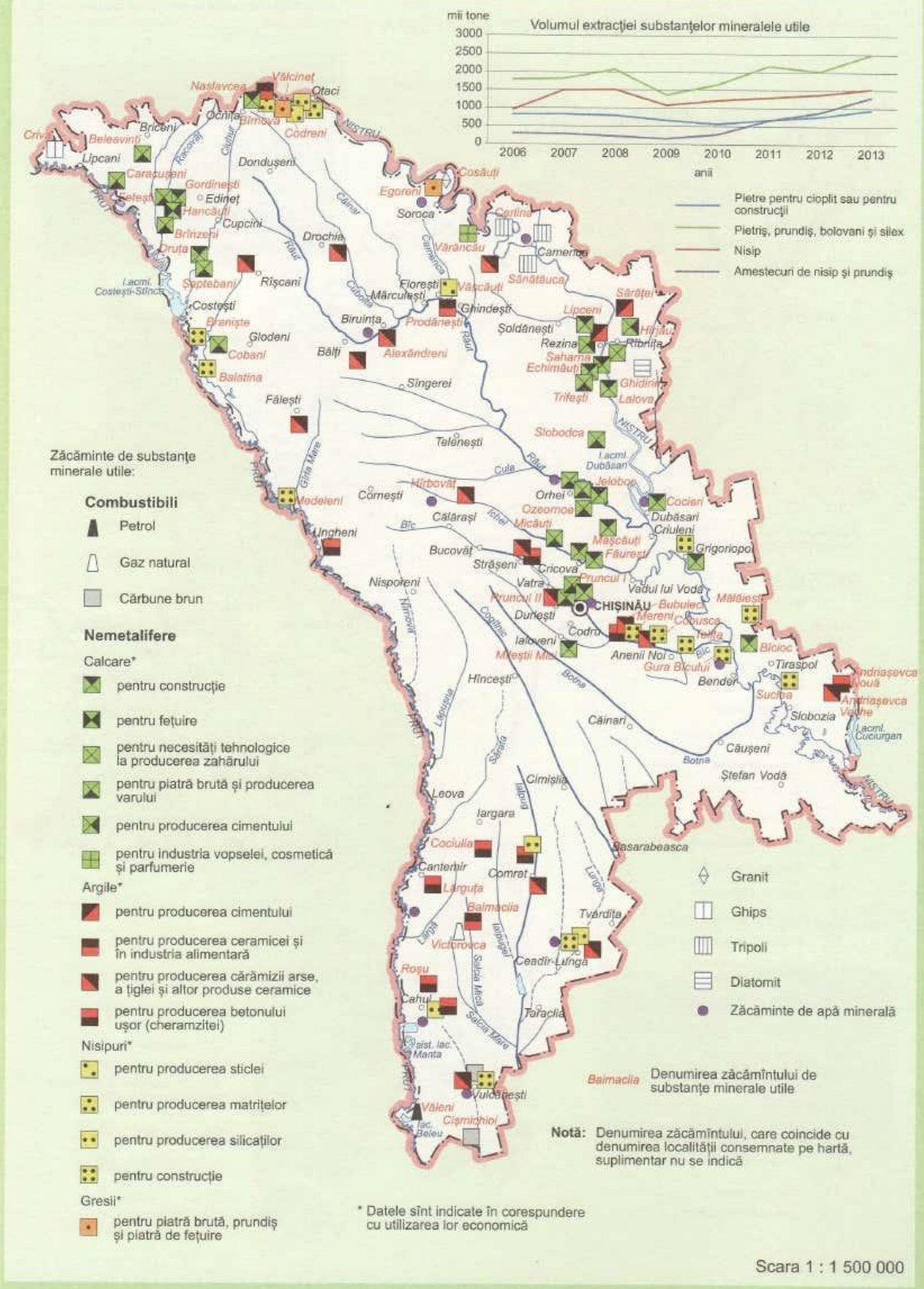

Рис.2.2. Мінерально-сировинні ресурси Республіки Молдова [13]

Земельні ресурси. Земельний фонд країни переважно складається із земель сільськогосподарського призначення. Їх частка становить близько 70, 86% від загальної площі або 2,4 млн га, що є одним із найвищих показників у світі. Використання цих земель залишається стабільним протягом багатьох років: понад 70% займають орні землі, а трохи більше 10% - території з багаторічними насадженнями, рівномірно розподілені між виноградниками та садами. В останні роки площа необроблених земель зменшилася більш ніж на 15 тис. га, і зараз вони займають близько 27 тис. га або 1,1% від загальної кількості сільськогосподарських угідь. Однак якість ґрунту погіршується через ерозію, відсутність сівозміни та недостатні заходи щодо його збереження. За даними земельного кадастру, ерозійні процеси охоплюють близько 877.600 га, з них 114.000 га сильно еродованих ґрунтів. За останні 40 років площа еродованих ґрунтів збільшилася на 283.400 га, що складає приблизно 7.000 га на рік [14].

Інші типи земельного фонду займають наступні площі: ліси та природоохоронні території - 13,47%; землі комунальної власності - 9,43%; землі водного фонду - 2,62%, Землі резервного фонду, тобто території, призначені для соціального розвитку населених пунктів та для загального користування (громадські пасовища та ін.), займають 1,84% площі земельного фонду. Для земель промисловості, транспорту, зв'язку та іншого спеціального призначення урядом виділено 1,77% території республіки (табл. 2.1.).

Земельний фонд Республіки Молдова [1]

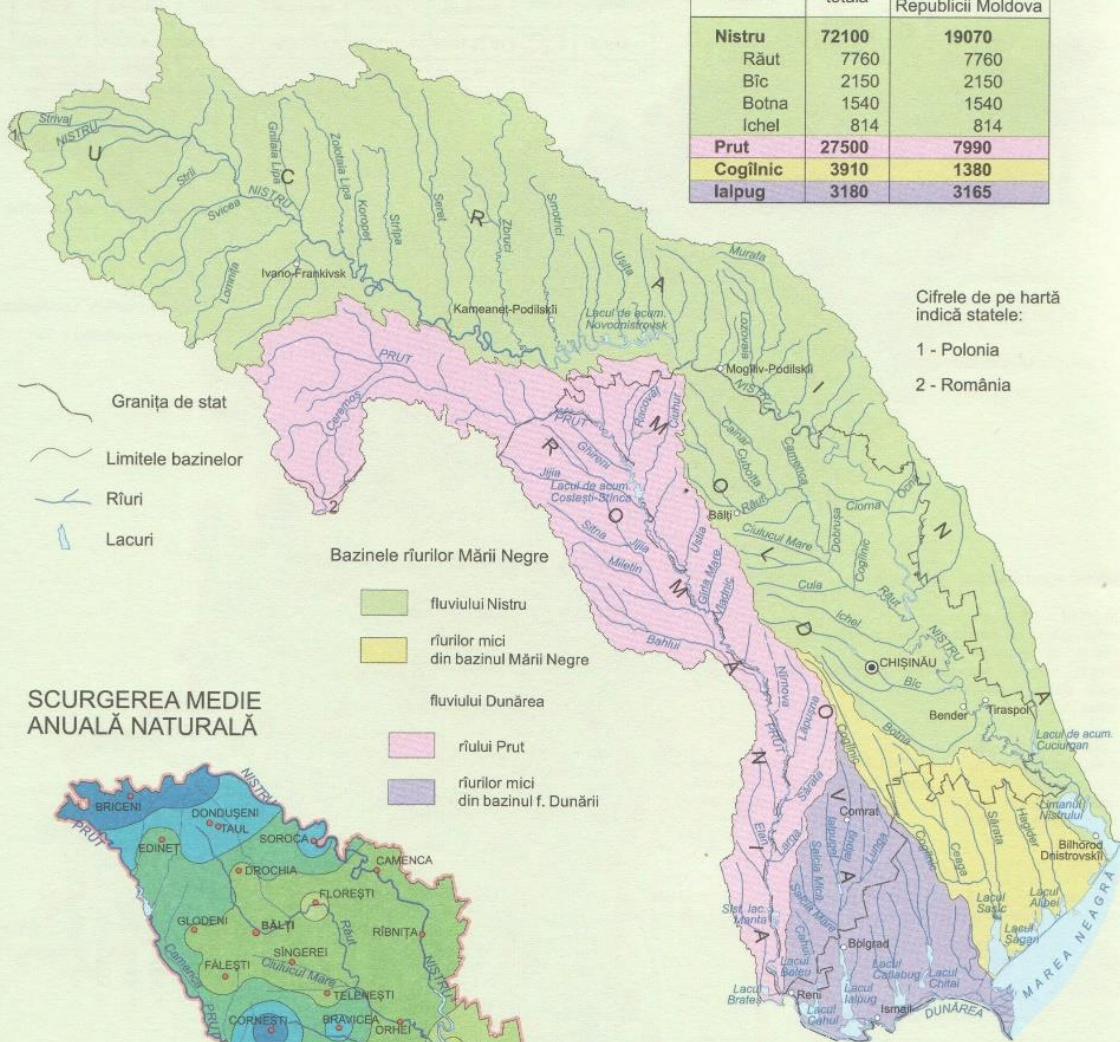
Земельний фонд на 01.01.2023	Площа, тис. га	Відсоток
Всі землі	3 384,9	100,00%
Землі сільськогосподарського призначення	2 398,7	70,86%
Землі населених пунктів	319,1	9,43%
Резервний фонд	62,4	1,84%
Землі промисловості, транспорту, зв'язку та іншого спеціального призначення	60,0	1,77%
Лісний та природоохоронний фонд	455,9	13,47%
Водний фонд	88,8	2,62%

Водні ресурси. Гідрологічна мережа включає понад 3000 великих і малих річок, у тому числі 10 перевищують довжину 100 км. Головними річками країни є Дністер, Прут, Реут, Когилник, Бик та Ботна. На території Молдови знаходиться близько 60 природних озер та 3000 ставків та водосховищ. Найбільшими озерами є Белеу, Драчеле, Ротунда, Фонтан, Бик і Рошу. Найбільшими водосховищами є Костешть-Стинка, Дубоссарське, Кучурганське, Тараклійське та Гідигічське [15] (рис.2.3.).

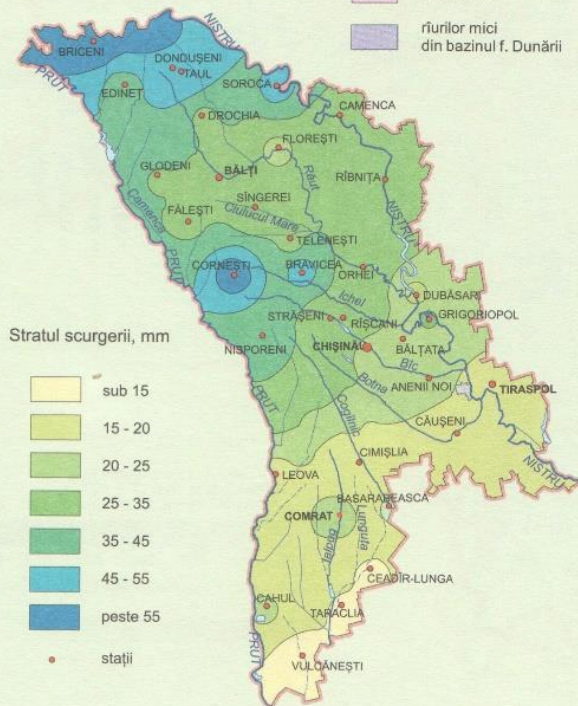
APELE DE SUPRAFAȚĂ

BAZINELE HIDROGRAFICE

Denumirea râului	Suprafața bazinului, km ²	
	totală	inclusiv în limitele Republicii Moldova
Nistru	72100	19070
Răut	7760	7760
Bîc	2150	2150
Botna	1540	1540
Ichel	814	814
Prut	27500	7990
Cogîlnic	3910	1380
Ialpug	3180	3165

SCURGEREA MEDIE ANUALĂ NATURALĂ

Inundație. Fluviul Nistru

Scara 1 : 3 000 000

Рис. 2.3. Поверхневі води Республіки Молдова [13]

Основним джерелом водопостачання в Молдові є поверхневі води з двох основних водозбірних районів: Дунай-Прут і Чорне море з одного боку та Дністер з іншого. Проте в останні роки ріки Дністер і Прут демонстрували нестабільний стік, що пояснюється як низькими опадами, так і активною господарською діяльністю у верхній течії річок. Це призводить до того, що водні ресурси країни значною мірою залежать від води, що надходить з цих річок, більша частина водозбору яких розташована на території України.

Крім зовнішніх джерел, внутрішні ресурси Молдови включають річки та запаси підземних вод, які складають приблизно 1,6 млрд м³. Це забезпечує близько 580 м³ води на душу населення, що значно менше в порівнянні з іншими європейськими країнами. Якість внутрішніх водних ресурсів залишається проблематичною через багаторічне ігнорування екологічних факторів. Згідно з даними, річки Прут і Дністер мають III клас якості води (помірно забруднені), тоді як внутрішні річки класифікуються як IV-V клас (забруднені та дуже забруднені) [13].

Незважаючи на обмеженість водних ресурсів, обсяг водозабору залишається значним – близько 845 млн м³. Однією з причин такого великого водозабору є значні втрати води під час транспортування. У період з 2015 по 2022 роки втрати води під час транспортування коливалися між 50-70 млн м³, а загальний обсяг водозабору залишався майже незмінним (рис. 2.4.).

Рис. 2.4. Забір та використання води в Республіці Молдова [1]

Молдова займає одне з останніх місць серед європейських країн за рівнем відновлюваних внутрішніх джерел води на душу населення. Останнім часом цей показник дещо покращився через скорочення населення, а не завдяки покращенню водних ресурсів. Крім того, рівень водного стресу, як частка забору прісної води від загальних доступних ресурсів прісної води, становить 12,5%. Це перевищує аналогічні показники в Румунії (6,3%) та Україні (11,2%). Ця ситуація обумовлена нераціональним побутовим і господарським споживанням води, а також великими втратами при транспортуванні. Наприклад, іригація в сільському господарстві залишається недостатньою, і використання застарілого обладнання часто призводить до значних втрат води.

Для покращення ситуації з водними ресурсами необхідні комплексні та системні заходи. Необхідно інвестувати в модернізацію інфраструктури водопостачання та водовідведення, впроваджувати сучасні технології зрошення в сільському господарстві, а також розробляти і реалізовувати ефективні програми з охорони водних ресурсів. Важливо також підвищувати обізнаність населення про необхідність економного використання води та збереження водних ресурсів [13].

Агрокліматичні ресурси. Клімат Республіки Молдова можна охарактеризувати як помірно-континентальний. Він характеризується тривалим безморозним періодом, короткою м'якою зимою, тривалим спекотним літом, обмеженою кількістю опадів та тривалими посушливими періодами на півдні. Рельєф республіки є рівнинним, що має нахил з північного заходу на південний схід із середньою висотою над рівнем моря 147 м. Погодні умови та характер території сприятливі для проживання та господарської діяльності людей. [15]

Аналіз середньомісячних температур за три останні роки в актуальному щорічнику показує значні коливання температур в різні місяці. Можна одразу помітити, що середньомісячна мінусова температура взимку є аномалією для Центральної Молдови. Найхолоднішим місяцем в році є січень. Проте, в 2021

році найхолоднішим був лютий: температура знизилася до -0.3°C , тоді як у 2020 і 2022 роках вона була значно вищою (4.4°C та 3.6°C відповідно). Далі температура поступово підвищується та стає найбільшою в липні. Крім 2021 року, в якому найжаркішим місяцем був серпень. З початком осені температура починає поступово знижуватися та наближається до найнижчих значень у грудні. Загалом, 2021 рік був холоднішим у більшості місяців (рис.2.5.).

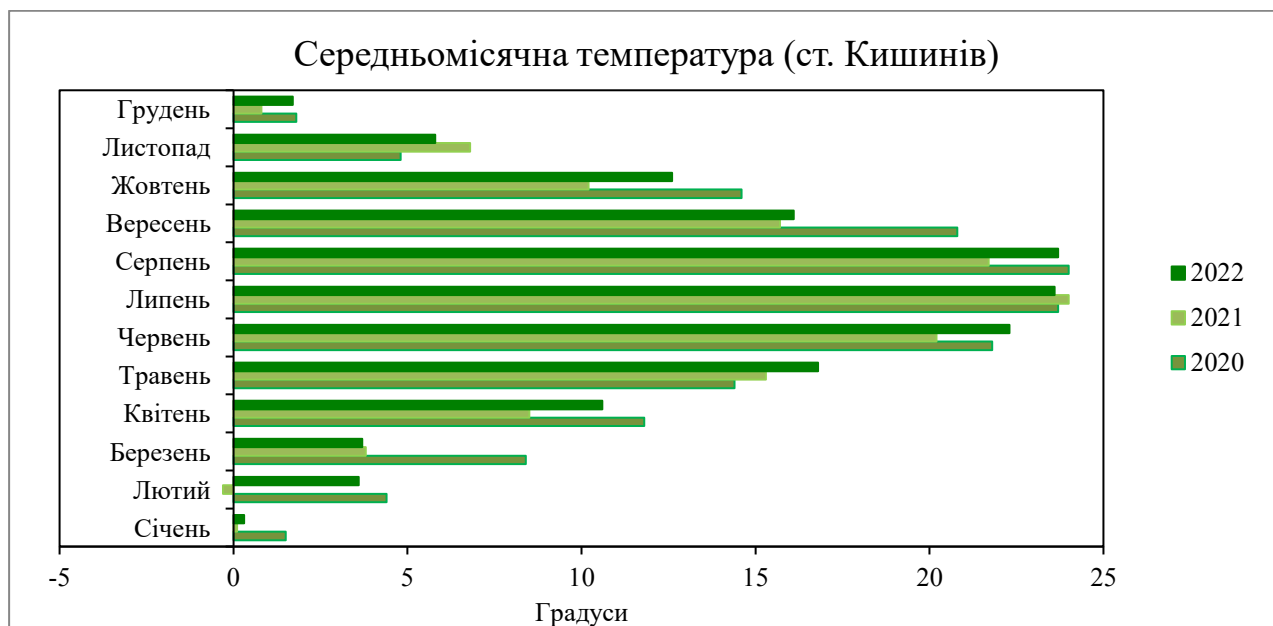

Рис. 2.5. Середньомісячна температура (ст. Кишинів) [1]

Рисунок 2.6. показує значні відмінності у кількості опадів між 2015, 2021 та 2022 роками. Січень 2022 року був значно сухішим (13 мм) порівняно з 2015 (27 мм) та 2021 (39 мм) роками. Лютий 2022 року також виявився дуже сухим (6 мм) порівняно з іншими роками (34 мм у 2015 та 43 мм у 2021). Березень 2022 року мав менше опадів (16 мм) порівняно з 2015 (58 мм) та 2021 (36 мм) роками. Квітень 2022 року, навпаки, був набагато вологішим (73 мм) порівняно з іншими роками (47 мм у 2015 та 39 мм у 2021). Загалом, можна побачити спільні тенденції за цими даними. Опади особливо малі зимою, а найбільші в липні та червні. Дані свідчать про значні коливання у кількості опадів протягом року.

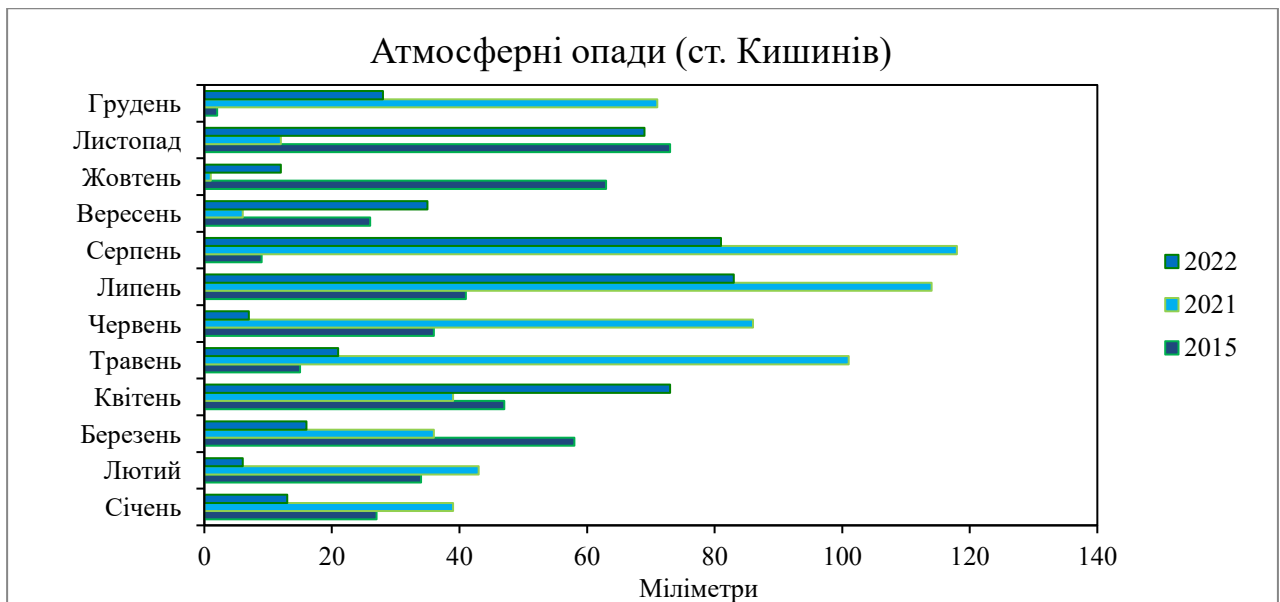

Рис. 2.6. Атмосферні опади (ст. Кишинів) [1]

Дані про тривалість сонячного світла показують, що за останні три роки вона залишалася відносно стабільною. У 2015 році тривалість сонячного світла становила 2416 годин, у 2021 році – 2314 годин, а у 2022 році – 2402 години. Незважаючи на деякі незначні коливання, загальна тривалість сонячного світла залишається відносно стабільною, що свідчить про незмінний режим сонячного освітлення (рис.2.7.).

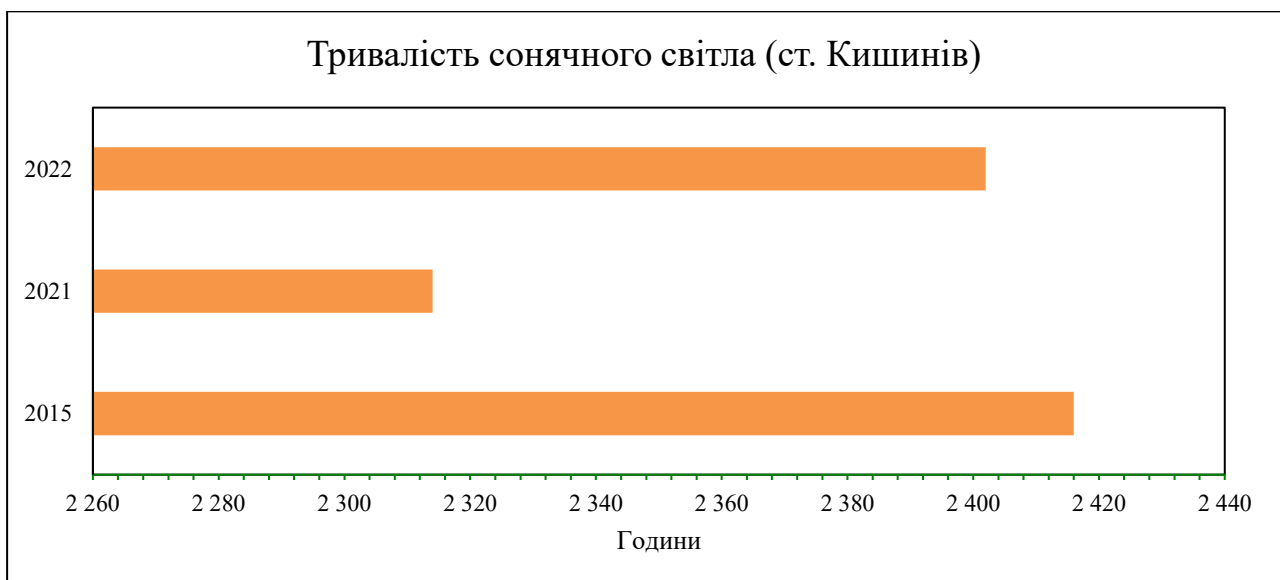

Рис. 2.7. Тривалість сонячного світла (ст. Кишинів) [1]

Лісові ресурси. Незважаючи на незначне збільшення рівня лісистості, Республіка Молдова залишається країною з обмеженими лісовими ресурсами. Більшість лісового фонду належить державі через Агентство «Moldsilva» (86,7%), органи місцевого управління (12,8%) та інші установи. Згідно з даними Міністерства навколишнього середовища за 2021 рік, за останні десять років площа лісового фонду зросла з 419 до приблизно 425 тисяч гектарів, головним чином за рахунок листяних лісів. Завдяки цьому рівень лісистості країни збільшився з 11,1% до 11,3%, з варіаціями по регіонах: на півночі - 7,2%, в центрі - 13,5%, на півдні - 6,7%. Точне розподілення лісових масивів зображено на рисунку 2.8.

ARIILE NATURALE PROTEJATE DE STAT

Рис. 2.8. Природні території, що охороняються державою [13]

Низькі темпи зростання лісистої поверхні привернули увагу молдовського уряду. У 2021 році була створена Робоча група для розробки Національної програми лісорозведення. План передбачає посадку не менше 100 тисяч гектарів лісу протягом наступних десяти років, що дозволить досягти 15% площі країни.

Запаси деревної маси також зростають повільно. У період з 2005 по 2020 рік вони збільшилися з 45 до 49,9 млн м³ із середньорічним приростом на 0,5 млн м³. Однак, з 2015 року темпи зростання знизилися через те, що площа вирубок перевищувала площу нових насаджень. З 2015 по 2020 рік площа вирубок основної продукції зростає з 4603 до 4925 га, а відновлювальні роботи проводилися на ділянках, площа яких коливалася між 4200 та 4900 га.

У порівнянні з іншими європейськими країнами, ступінь лісистості Молдови залишається дуже низьким, що ставить її на одне з останніх місць. Молдова випереджає лише деякі острівні держави або країни з великими акваторіями, такі як Нідерланди, Ірландія чи Ісландія. Середній європейський показник становить близько 30% [13].

Рекреаційні ресурси. Площа природних територій, що охороняються державою, становить приблизно 193 тисячі гектарів, що дорівнює близько 5,7% території країни, і включає 312 об'єктів (рис. 2.8.). Серед найважливіших природоохоронних територій можна виділити п'ять наукових заповідників: Кодру, Ягорлац, Прутул-де-Жос, Плайул Фагулуй та Педуря Домняска. Основною метою цих заповідників є охорона природних екосистем з усіма їх компонентами, включаючи різноманітні види дерев, кущів, інших рослин та багатий фауністичний комплекс.

Незважаючи на це, за площею заповідних територій у відношенні до загальної площі країни, Республіка Молдова займає одне з останніх місць серед європейських держав. Для порівняння, в Україні до природо-заповідного фонду входить 6,7% території держави. [<https://rubryka.com/article/zapovidannya-novyh-terytorij/>] До того ж, недотримання режиму охорони, людське втручання та слабка реакція державних інституцій на місцях обмежують можливість

ефективного збереження біологічного різноманіття відповідно до вимог міжнародних конвенцій [13].

2.3. Людський потенціал

Демографічна ситуація. Дані постійного населення Молдови, що представлені на рисунку 2.9. не є ідеальними через те, що щорічні дані представлені лише з 2003 року. Дані, що вказані до цього року, представляють собою лише дані з щодесятирічних переписів та дані 2000 року. Це не дозволяє відстежити невеликі коливання, проте цього достатньо для розуміння загальних закономірностей. Наприклад, графік добре демонструє різкий післявоєнний стрибок в проміжок з 1959 по 1970 роки, зменшення зросту до 1989 року та різкий обвал, пов'язаний з розпадом СРСР, наступною за нею Придністровською війною та затяжною кризою, яка тривала в республіці всі дев'яності. Двома головними причинами депопуляції стало погіршення рівня життя та повальна міграція, що почалася з відкриттям кордонів. Спад значно сповільнився з початком нового тисячоліття. Але ми можемо бачити різкий обвал в 2014 році. В цьому році Молдова не переживала великих потрясінь. Можлива причина обвалу графіку – це уточнення популяції під час чергового перепису населення. Це означає те, що державні служби Молдови не можуть точно відслідковувати рух населення, ні природний, ні міграційний. Нажаль, ми не можемо бути певні і в даних національного перепису населення в 2014 році. Охоплення населення склало, в середньому, 91%, зокрема в Кишиніві було переписано лише 59%. Остаточна чисельність населення була визначена за допомогою додаткового опитування після перепису. Наступний перепис відбувається прямо на момент дослідження, в проміжок з 8 квітня по 7 червня 2024 року [<https://statistica.gov.md/en/population-and-housing-census-2024-9940.html>], тому, нажаль, ми не можемо використати ці актуальні дані для нашої роботи.

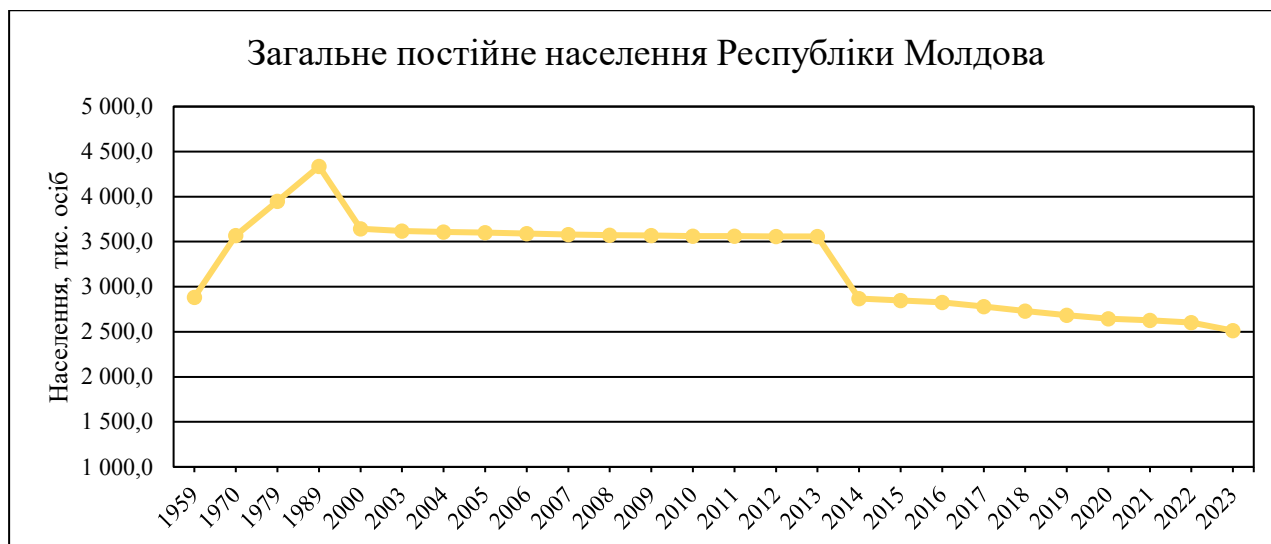

Рис. 2.9. Загальне постійне населення Республіки Молдова [1]

Згідно з даними, що представлені за останній 2022 рік, Молдова не може відтворити своє населення природнім шляхом. Хоча молдовани не є слов'янським народом, «слов'янський хрест» на графіці природного приросту також характерний цій країні. В 2011 році намітилися позитивні тенденції, адже смертність зрівнялася з народжуваністю, а потім народжуваність стала трохи переважати. Нажаль, молдовський уряд не скористався можливістю покращити демографічний стан держави, тому з 2017 року смертність стала знову переважати. З цього року почалася тенденція до спаду народжуваності, кожен наступний рік оновлює антирекорд попереднього року. Пандемія коронавірусу значно поглибила кризу, у 2020 та 2021 роки стали рекордними за коефіцієнтом смертності за 20 попередніх років. Смертність в 2022 році різко знизилася до рівня, що був до пандемії. Проте, тенденція зі зменшення народжуваності не змінилася, в 2022 році зафіксовано найменший коефіцієнт народжуваності з початку XXI століття (рис.2.10.)

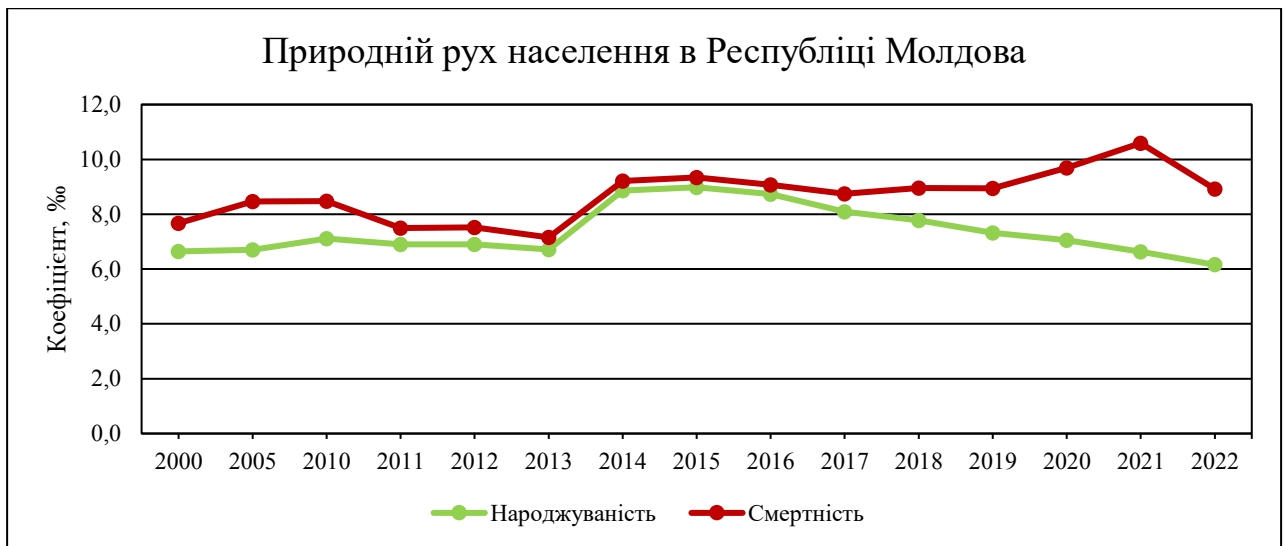

Рис. 2.10. Природний рух населення в Республіці Молдова [1]

Демографічна ситуація відрізняється за типом поселень. В сільській місцевості народжується більше дітей, ніж в містах, проте коефіцієнт смертності набагато вище за коефіцієнт народжуваності. В містах народжуваність переважала смертність до 2019 року, але кількість народжених дітей в містах вже не могла повністю перекрити демографічну кризу в сільській місцевості з 2017 року.

Проте, сільська місцевість надає велику перевагу під час епідемій інфекційних захворювань. Завдяки розосередженості населення в селах, смертність під час пандемії коронавірусу не зростає повільніше, та зменшується більше, ніж в містах. Як ми бачимо на графіку, в сільській місцевості коефіцієнт смертності склав 8,9% в допандемійному 2019 році. В 2022 році він склав також 8,9%, тобто смертність повернулася на попередній рівень. В той самий час, у міській місцевості коефіцієнт смертності сягає 4,6% та 5,2% людей у 2019 та 2022 роках відповідно, тобто, смертність в містах досі вища ніж до пандемії коронавірусу (рис. 2.11. та 2.12).

Рис. 2.11. Природний рух населення в містах Республіки Молдова [1]

Рис. 2.12. Природний рух населення в селах Республіки Молдова [1]

На рисунку 2.13. видно, що молдованок було більше за молдован протягом всього часу від першого післявоєнного перепису населення. На 1 січня 2023 року на 100 жінок приходився 90 чоловіків. Ситуація залишається більш-менш стабільною протягом всього часу ведення статистики в республіці.

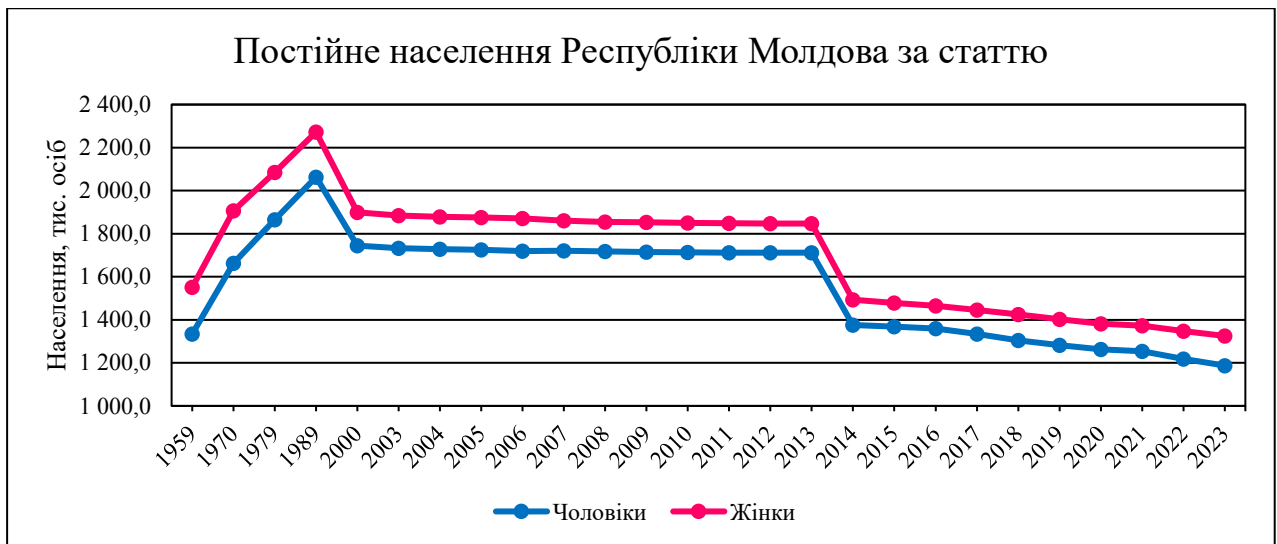

Рис. 2.13. Постійне населення Республіки Молдова за статтю [1]

Якщо розглянути статево-вікову структуру Республіки Молдова (рис. 2.14.), по можна побачити ряд закономірностей, що зараз відбуваються в Європі, особливо в Східній. Прямо зараз Молдова знаходиться п'ятому етапі демографічного переходу. Піраміда підтверджує висновок, який був зроблений під час аналізу графіків природного руху населення – популяція людей в республіці стрімко знижується. Згідно з цими даними ми можемо визначити, що середньостатистичний житель Республіки Молдова – це жінка 1961 року народження.

Також, на цій статево-віковій структурі можна відслідкувати загальносвітові тенденції. Наприклад, хлопчиків завжди народжується трохи більше за дівчат, а саме 106 хлопців на 100 дівчат. До 36 років пропорція зрівнюється, і далі жінок стає все більше з роками. В категорії 85+ диспропорція досягає 42 чоловіки на 100 жінок. Тобто, як і в усьому світі, жінки живуть набагато довше за чоловіків. В середньому, молдовани живуть 67,2 років, молдованки - 75,7 років.

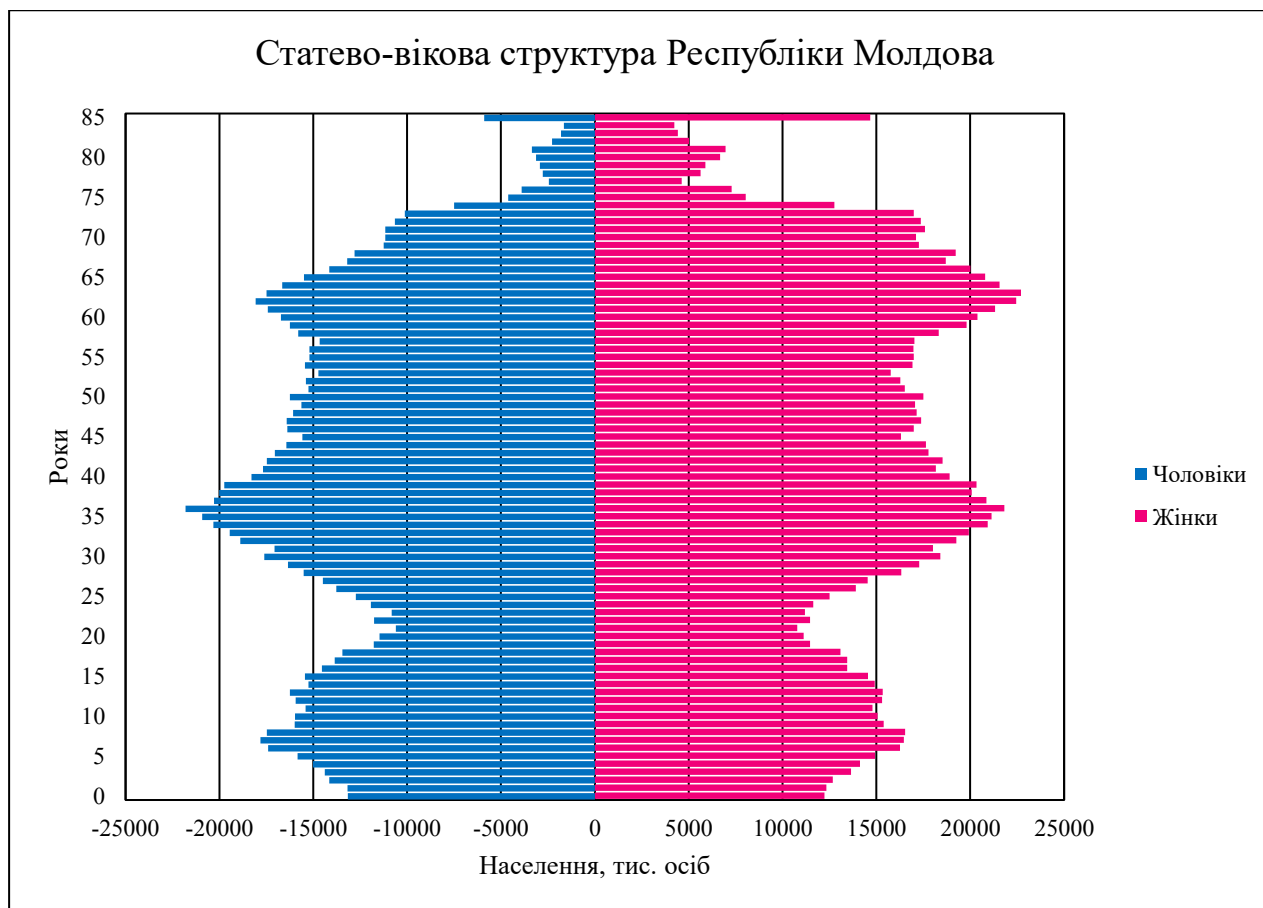

Рис. 2.14. Статеві-вікова структура Республіки Молдова [1]

Міграційні процеси. Крім того, що населення Молдови стрімко зменшується з природніх причин, ситуація поглиблюється через активну еміграцію молдован зі своєї держави. В 2018 році вона досягла піку та становила 158.788 людей. Одночасно з цим, в республіку переселилося 116.739 осіб, тобто на 42.049 менше, ніж потрібно для перекриття еміграції, та 45.267 менше для припинення депопуляції в країні. Це означає, що Молдова є непривабливою для мігрантів, тому республіканський уряд не може розраховувати на них для компенсування демографічної кризи.

Епідемія коронавірусу значно вплинула на міграційний процес в Молдові, бо більшу частину 2020-го року кордони держави були повністю закриті для перетину звичайних громадян. Але навіть в цей рік республіку покинуло більше людей, ніж повернулося. В 2021 році правила перетину кордону були пом'якшені, еміграція зросла на 64% у порівнянні з попереднім роком, а імміграція майже не змінилася (рис. 2.15.)

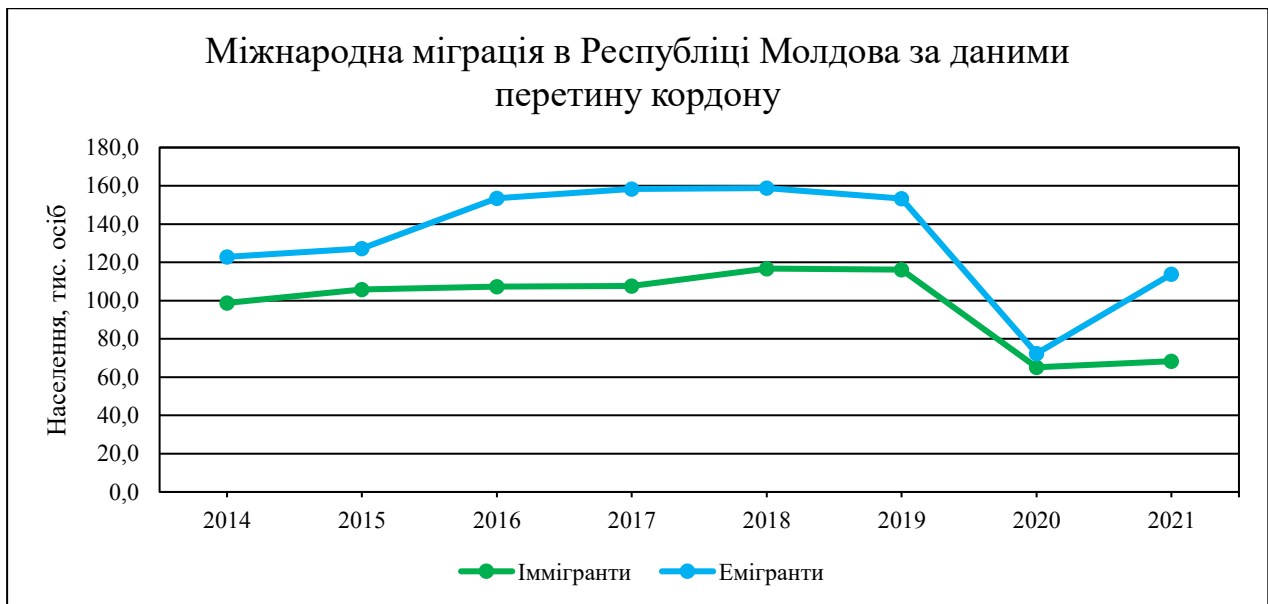

Рис. 2.15. Міжнародна міграція в Республіці Молдова за даними перетину кордону [1]

Пріоритетними напрямками для еміграції молдован є Сполучені Штати Америки, Федеративна Республіка Німеччина та Російська Федерація. На ці три країни приходиться дві третини людей, що полишили Молдову. Незважаючи на окупаційний контингент на лівому березі Дніпра та Бендерах, громадяни Молдови не вважають переїзд в Росію неприйнятним. В Україну емігрувало всього 6%, що не повинно дивувати людей, що аналізують ці дані. Адже Молдова за останнє десятиліття обігнала нашу державу за показниками ВВП на душу населення, середньою зарплатою та деякими іншими показниками. Жителям не має ніякої потреби перебиратися в країну, яка живе гірше за них (рис. 2.16.).

Рис. 2.16. Еміграція з Республіки Молдова в 2022 році [1]

Дані по імміграцію в Молдову відслідкувати складніше, бо найбільша категорія на цій діаграмі – Інше, тобто громадяни країн, яких менше двох відсотків від загальної кількості мігрантів. Найбільше зареєструвалися на постійне місце проживання громадяни РФ (20%), України (18%) та Туреччини (16%) (рис 2.17.).

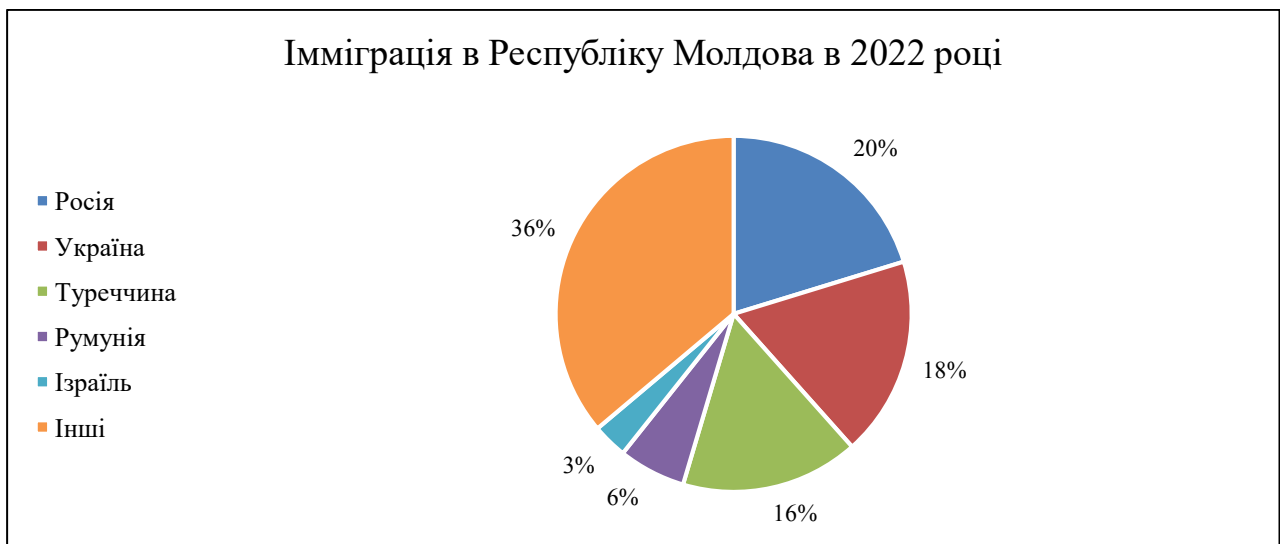

Рис. 2.17. Імміграція в Республіку Молдова в 2022 році [1]

Трудові ресурси, зайнятість, безробіття. Республіка Молдова має дуже невтішну позицію щодо власних трудових ресурсів. Кількість людей, які можуть працювати, тобто люди віком 15-60 років, постійно знижується. Відсоткове

співвідношення людей, які не можуть працювати та знаходяться на утриманні держави, постійно росте. Це збільшує тиск на бюджет держави, що погіршує і так складне економічне становище.

Незважаючи на складну ситуацію в сфері робочої сили, республіка має непогані статистичні дані щодо безробіття. Графік перетинає позначку в 5% лише в 2019 році, тобто в рік тривалої політичної кризи, але з наступного року різко знижується та на 2022 рік становить 3,1%. Через зниження кількості робочої сили, Молдова має дефіцит людей на ринку праці, тому тут можна знайти роботу без великих зусиль (рис 2.18.).

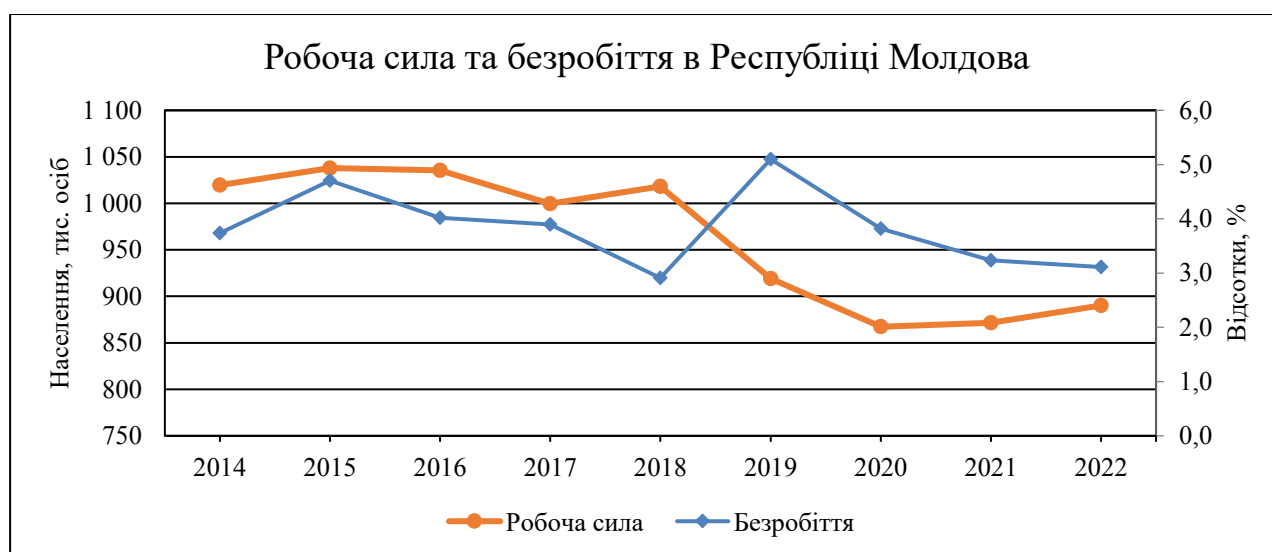

Рис 2.18. Робоча сила та безробіття в Республіці Молдова [1]

Національне бюро статистики Республіки Молдова ділить свою економіку на 4 сектори: сільське господарство, промисловість, будівництво та сфера послуг. Країна має сприятливий клімат для ведення сільського господарства, крім того, більша половина населення проживає в селах. Тим не менше, лише кожний п'ятий молдованин зайнятий у цій сфері. Найбільше, тобто 56,2% жителів працюють у сфері послуг. Майже 15% працюють на промислових підприємствах, найменше ж людей зайнято в секторі будівництва.

З 2018 по 2019 рік відбулася значна зміна в структурі зайнятості населення. Значно скоротилася кількість працівників в аграрному секторі, більшість з них перейшли працювати до сфери послуг. Сектор будівництва збільшився майже в

два рази, на декілька відсотків зросла кількість рук на промислових підприємствах. Вірогідно, на таку різку зміну вплинула політична криза, що паралізувала уряд Молдови на декілька місяців.

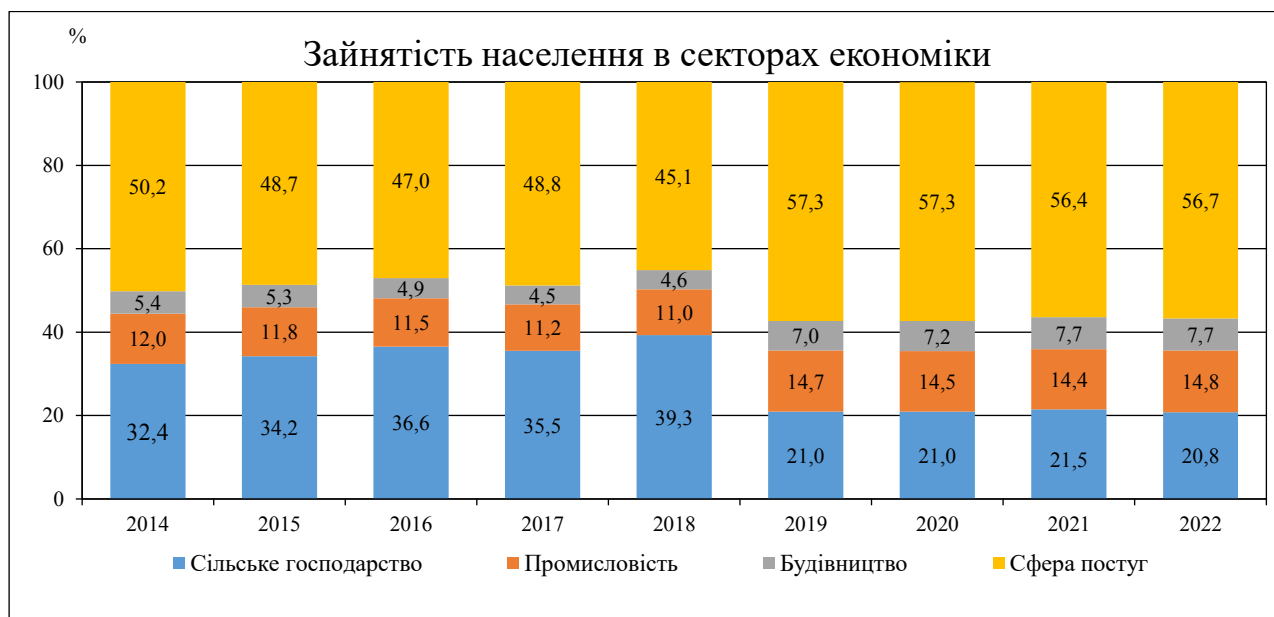

Рис. 2.19. Зайнятість населення в секторах економіки [1]

Система розселення. Для того, щоб дослідити особливості розселення населення в Молдові, ми вирішили використати розподіл адміністративних одиниць на шість регіонів розвитку, що були створені в 2006 році, як не дивно, законом про регіональний розвиток. На рисунку 2.20. детально показаний розподіл та назви цих регіонів розвитку.

РЕГІОНИ РОЗВИТКУ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА

1:1 500 000

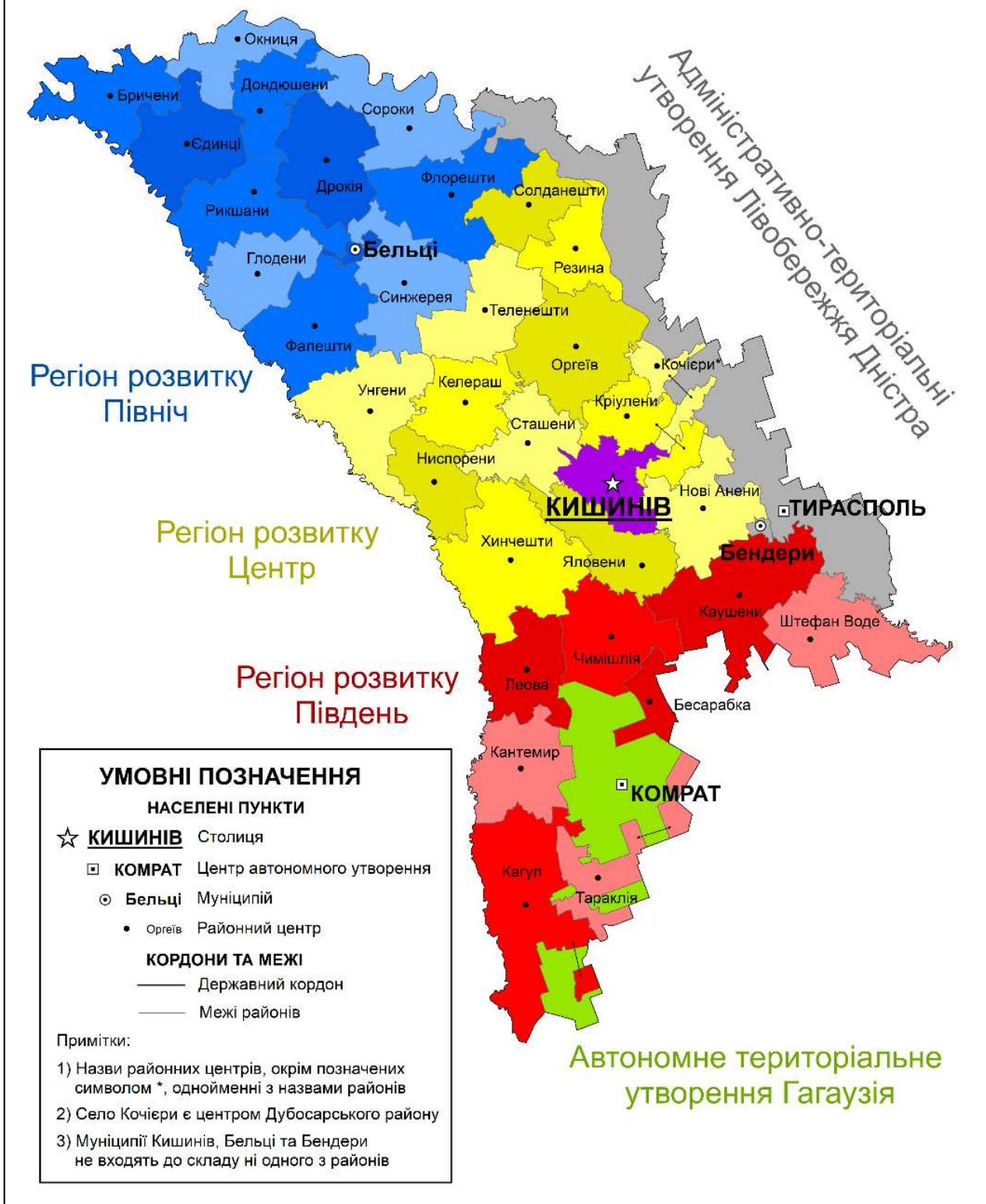

Рис. 2.20. Регіони розвитку Республіки Молдова

Населення розподілено в державі нерівномірно. Згідно з останніми даними, найбільше людей проживає в центрі Молдови. Майже стільки ж проживає на півночі країни, ненабагато далі відстає Кишинів. В столиці проживає майже в два рази більше людей, ніж на всьому півдні та в п'ять разів більше, ніж в усій Гагаузії (рис. 2.21.)

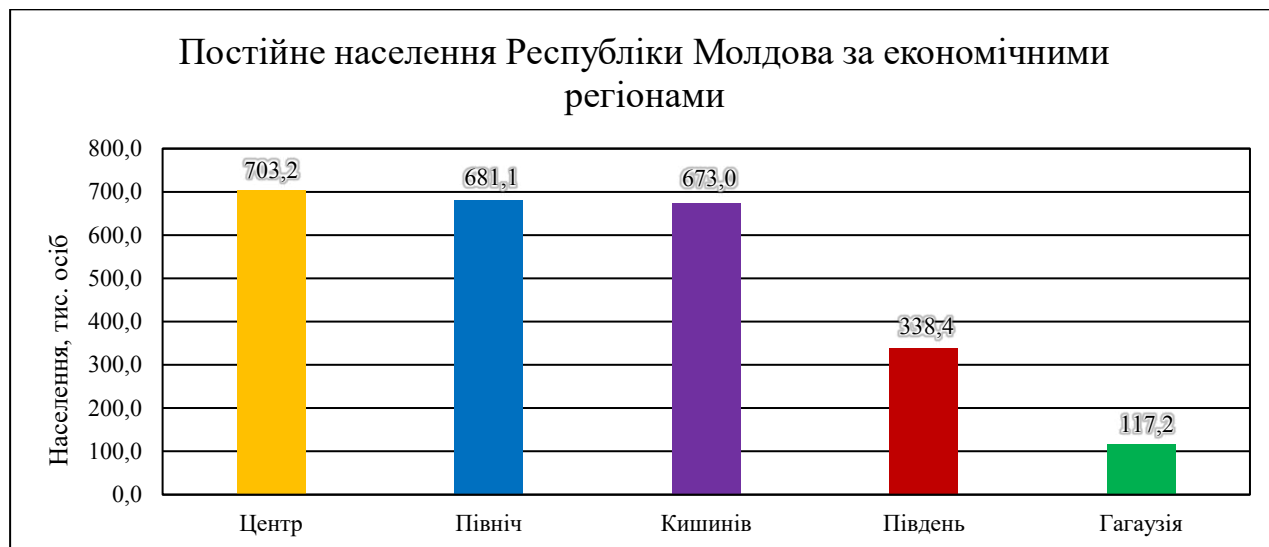

Рис. 2.21. Постійне населення Республіки Молдова за економічними регіонами

[1]

Республіка Молдова має дуже незвичне для Європи розселення по типу місцевості та історію цього формування. Протягом всіх радянських переписів молдовани стрімко переселялися в міста, до моменту розпаду СРСР населення майже зрівнялося. Але, протягом дев'яностих років відбулася деурбанізація. Міське населення скоротилося з 46 до 41 відсотка. Ми припускаємо, що це може бути пов'язаною з активнішою міграцією городян за кордон в цей час. Проте, такі зміни статистики можуть бути пов'язані з тим, що з загальнономолдовського обліку випали лівий берег Дністра та місто Бендери. Нажаль, Молдова не робила перепис після Придністровської війни, тому з наявних даних важко вказати причину впевнено. З 2000 року розподіл населення змінювався незначно, отже селяни та городяни Молдови мігрують в приблизно однаковій кількості, принаймні останні 22 роки (рис. 2.22).

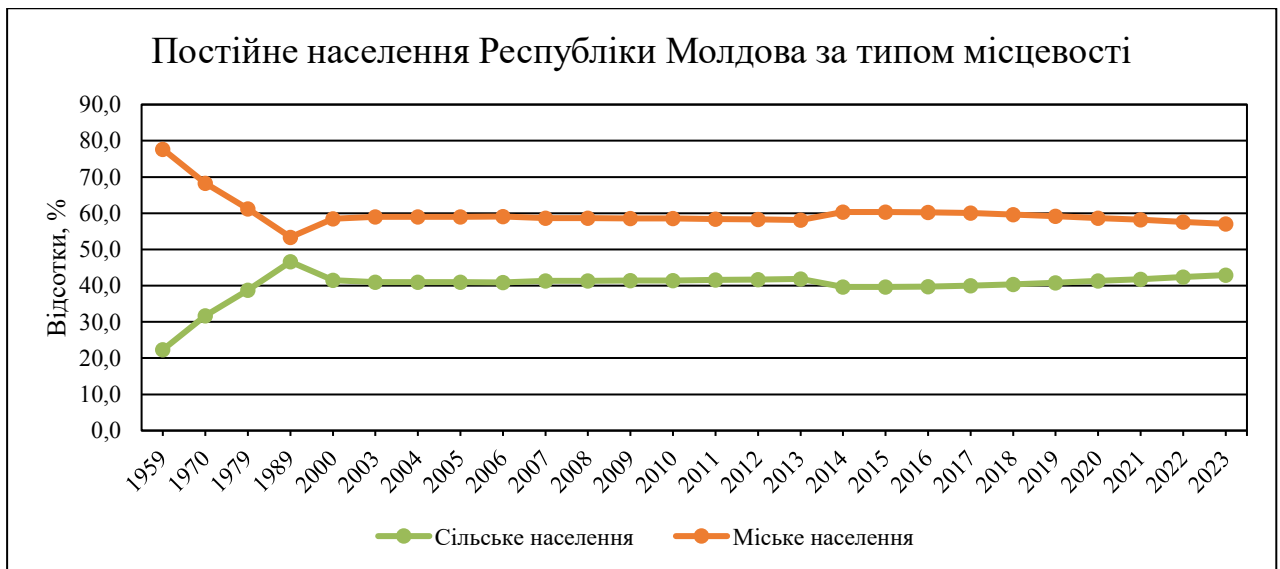

Рис. 2.22. Постійне населення Республіки Молдова за типом місцевості [1]

Молдова та Ліхтенштейн є єдиними двома державами Європи, де сільське населення переважає міське. Найменше селян проживає в муніципіях Бельці та Кишинів, адже основну частку там займають жителі адміністративного центру, а сільські жителі проживають лише в селах-супутниках. Крім цих двох регіонів, міське населення переважає лише Тараклійському районі.

Найбільше селян проживає в підконтрольній частині Дубосарського району, тобто 100%. Крім нього, більше 90% жителів Молдови живуть в Кантемирському, Кріуленському та Теленештському районах. Майже в усіх районах селяни переважають містян на дві третини. Виключення складають Автономне територіальне утворення Гагаузія та Бессарабський район, де селян трохи більше за 50%.

Щільність населення в Молдові також розподілена нерівномірно. Найбільш «тісно» живуть жителі муніципія Бельці – 1258,3 особи/км². Трохи менш щільно живуть жителі Кишинева 1185,1 осіб/км². В усіх інших адміністративних одиницях щільність менша в десятки разів та приблизно рівномірно, тим більше, якщо порівнювати з щільністю муніципіїв. Найбільша щільність серед районів в Яловенському районі – 96,2 осіб/км², найменша – в Резинському (38,13 осіб/км²) (рис. 2.23.).

ЗАГАЛЬНА ГУСТОТА НАСЕЛЕННЯ В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА УРБАНІЗАЦІЯ

1:1 500 000

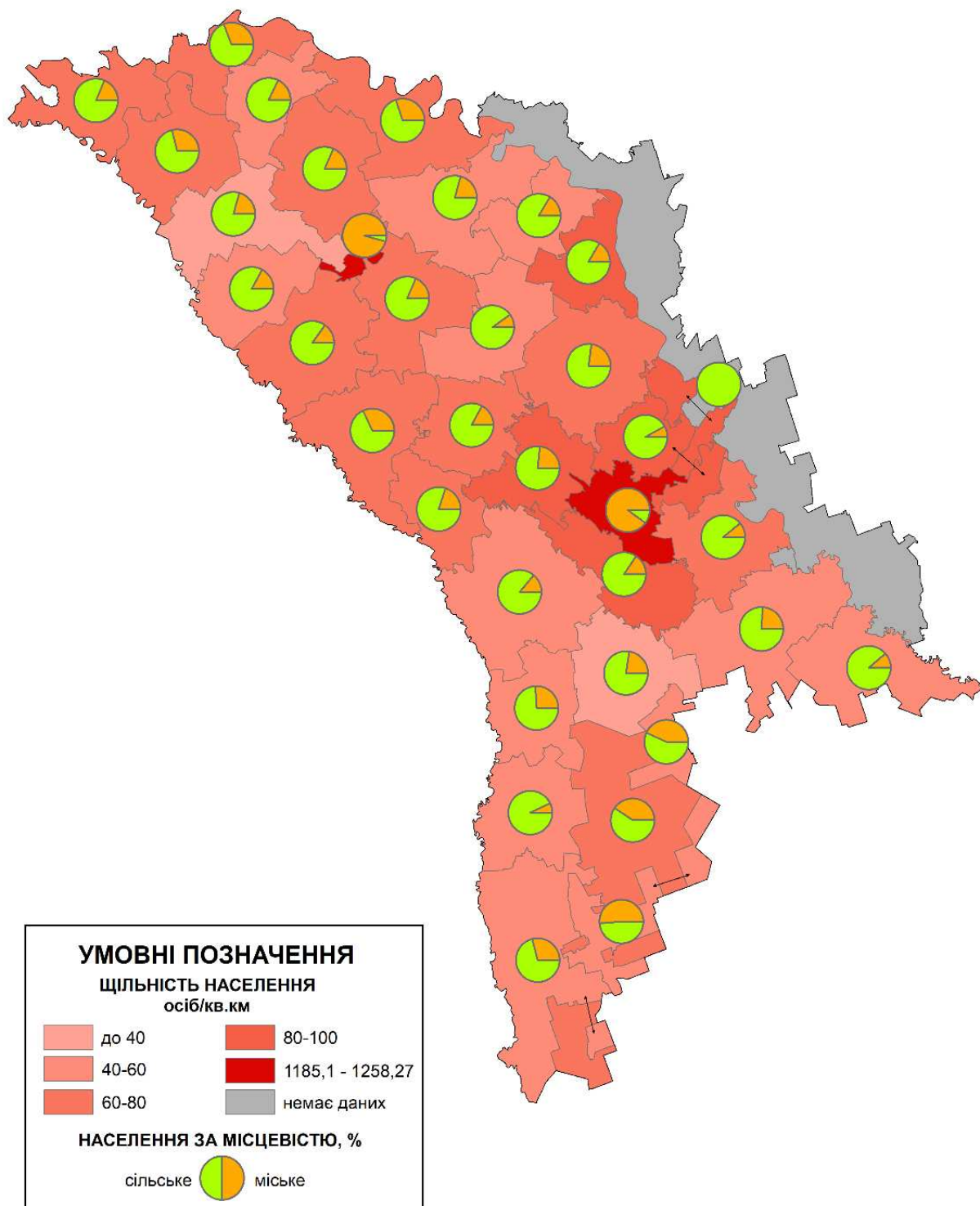

Рис. 2.23. Загальна густина населення та урбанізація в Республіці Молдова [1]

Національний склад, рідна та побутова мови. На 2014 рік молдовани склали три чверті населення, що робить їх домінуючою етнічною групою в країні. 7,0% населення Молдови ідентифікували себе як румуни (рис. 2.24).

Історія румунської популяції в Молдові дуже відрізняється від інших етнічних меншин в країні. Справа в тому що між румунами та молдованами не існує чіткого кордону в ідентичності. Обидва народи розмовляють однією мовою, мають дуже схожу культуру та є вірянами однієї конфесії. Вся правобережна територія Молдови в проміжки 1918-1940рр. та 1941-1944рр. була частиною Румунії. Саме тому в країні існує рух уніоністів, його послідовники вважають молдован частиною румунської нації. [16] Наслідком цього є те, що в Молдові приналежність до румун або молдован є проявом власних політичних поглядів. Питання самовизначення настільки заполітизоване, що після публікації даних перепису голова Ліберальної партії Міхай Гімпу закликав анулювати результати перепису та провести його наново, бо, на його думку, дані були сфальсифіковані заради зближення з Кремлем [17].

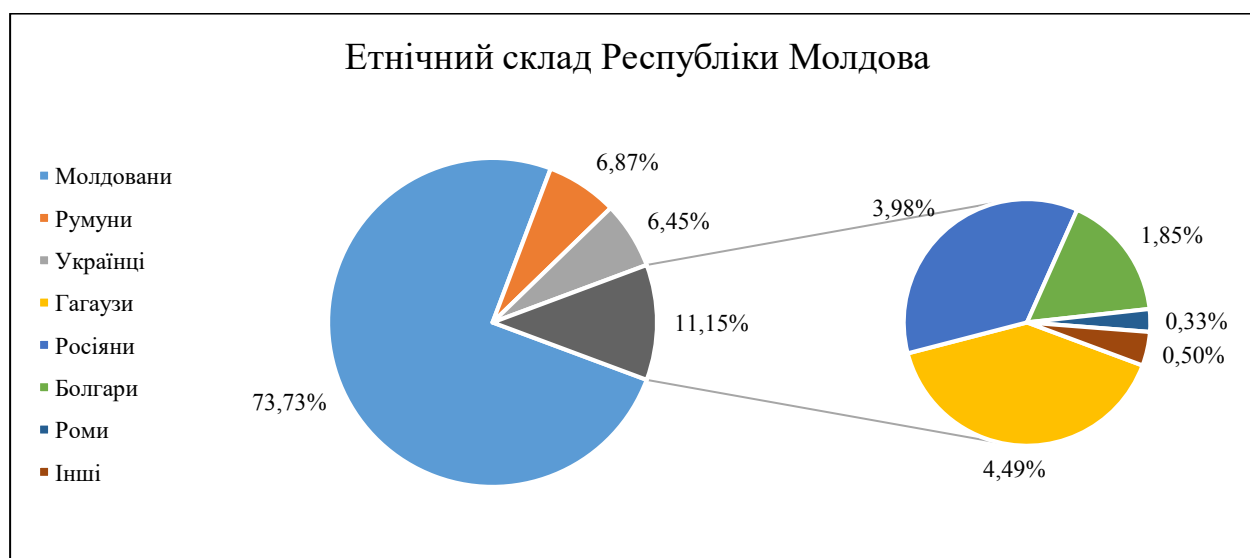

Рис. 2.24. Етнічний склад Республіки Молдова [2]

Українці склали 6,6% населення країни, утворюючи найбільшу етнічну меншину, особливо в північних регіонах. Росіяни склали 4,1% населення. найбільше їх проживало в великих містах та Бессарабському районі. Гагаузи становили 4,6% населення. Це тюркський народ, що має власну мову, культуру

та ідентичність. Більшість з них живе в своєму автономному регіоні – АТУ Гагаузія. Болгари склали 1,9% населення країни. Більшість з них компактно проживає на території Тараклійського району (рис. 2.25.).

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА ПЕРША ЗА ЧИСЕЛЬНІСТЮ НАЦІОНАЛЬНІСТЬ

1:1 500 000

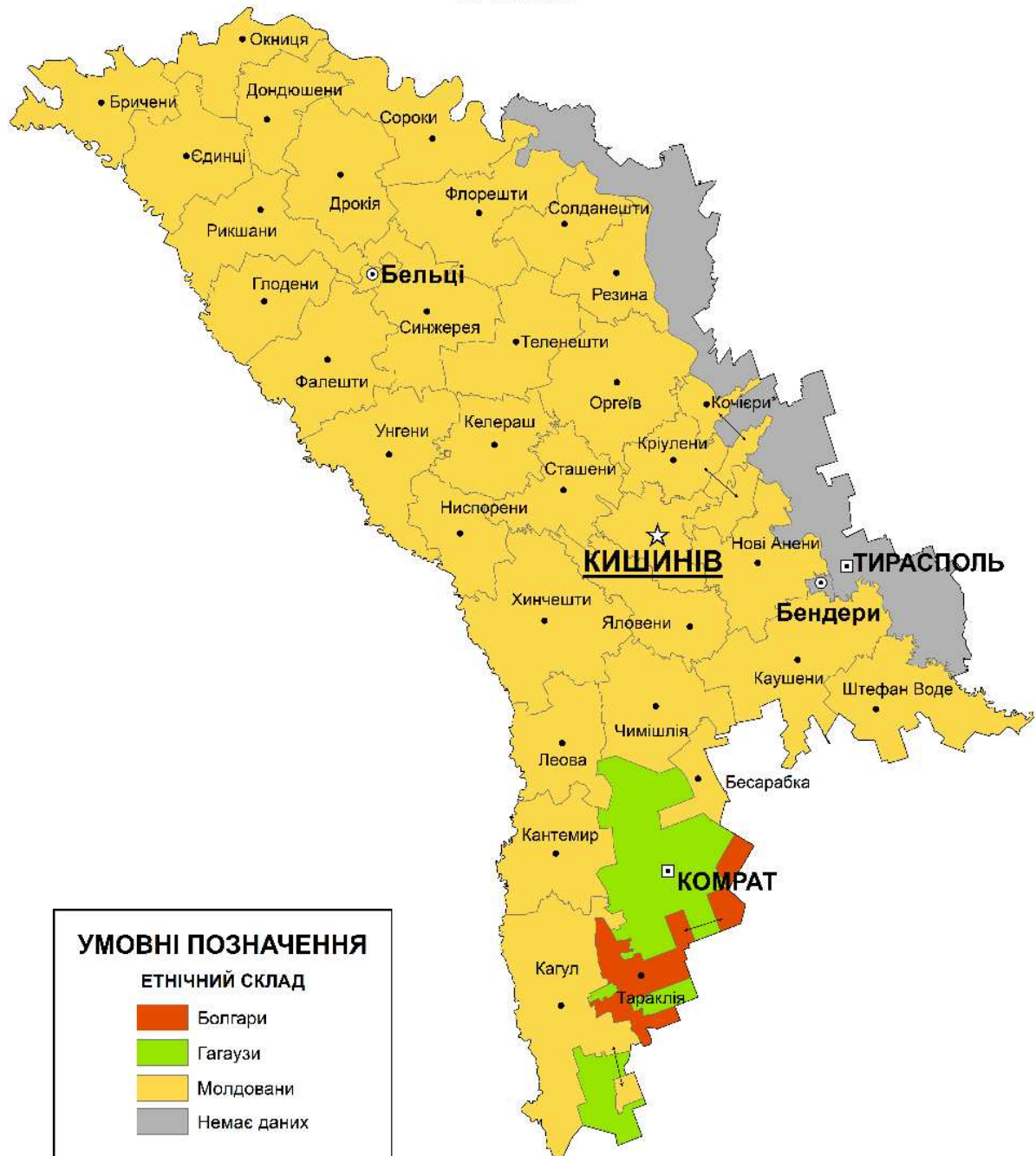

Рис. 2.25. Етнічний склад Республіки Молдова. Перша за чисельністю національність [2]

Молдовани переважають усюди, крім Гагаузії та Тараклійському районі, тому нами була сформована карта, де вказана друга за чисельністю нація, де можна побачити розселення етнічних меншин (рис.2.26.).

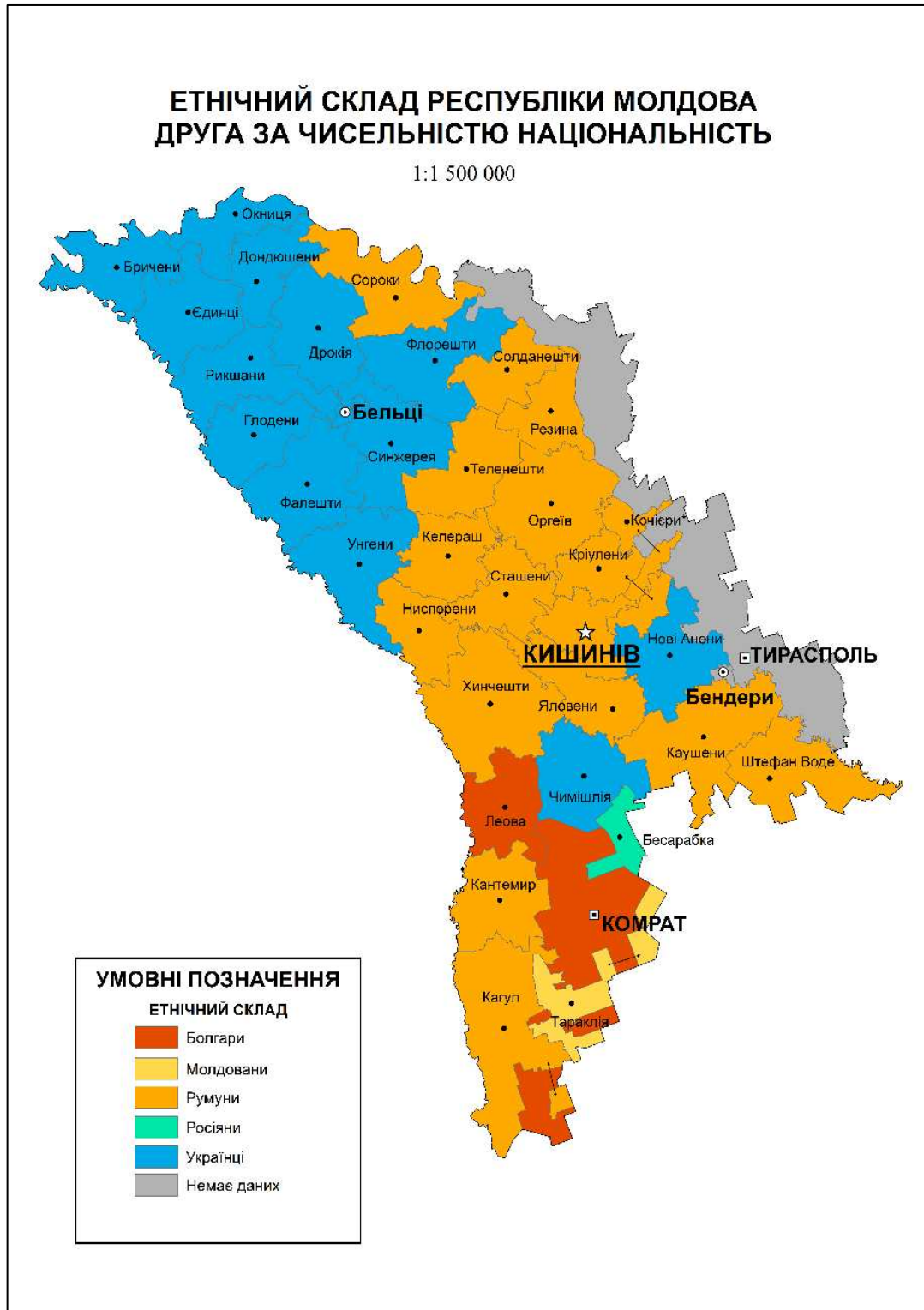

Рис. 2.26. Етнічний склад Республіки Молдова. Друга за чисельністю національність [2]

Незважаючи на те, що ідентифікують себе румунами лише 7% населення держави, 23,5% жителів вважають своєю рідною мовою румунську (рис. 2.27).

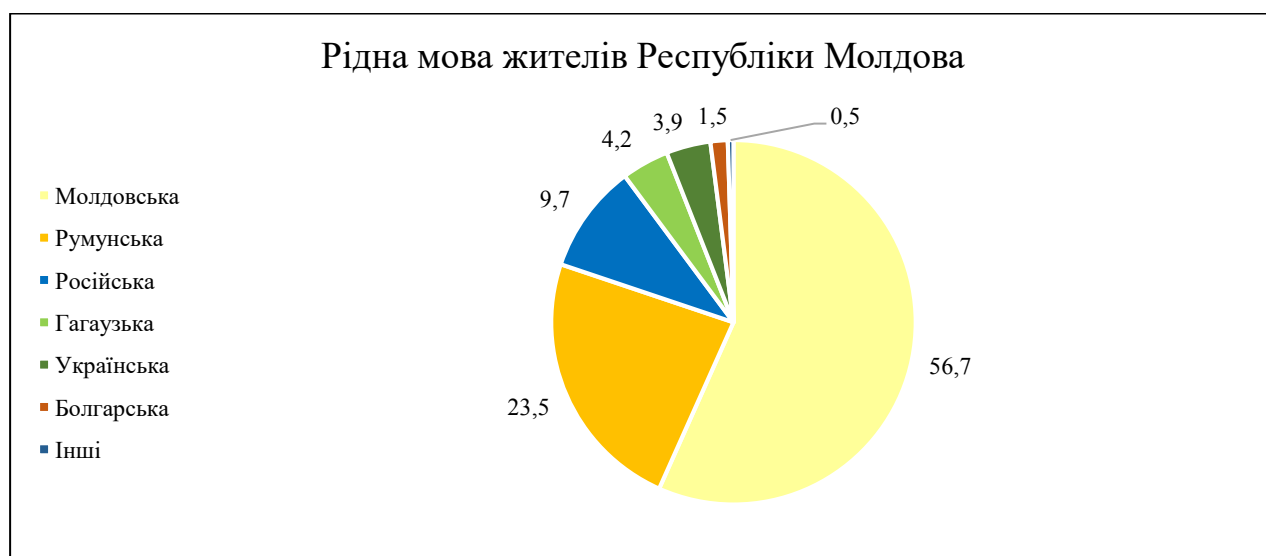

Рис. 2.27. Рідна мова жителів Республіки Молдова [2]

Проблема назви державної мови в Молдові є делікатним питанням, яке стало частиною політичної риторики в Молдові. Дискусія точиться навколо того, чи слід називати мову "молдовською" чи "румунською".

Коли Молдова була республікою в складі Радянського Союзу влада офіційно назвала мову "молдовською", щоб підкреслити окремішність від Румунії. Була впроваджена кирилична абетка замість латинської. Повернення до латинки відбулася лише в останні місяці радянської влади.

Після здобуття незалежності у 1991 році, питання мови стало одним з центральних у політичних і культурних дебатах. Багато громадян та політиків наполягали на тому, що мова, якою говорять у Молдові, є румунською, бо молдовська і румунська мови абсолютно ідентичні за граматику, лексику та синтаксисом.

В Декларації про незалежність 1991 року державна мова була названа румунською У 1994 році в конституції Молдови державна мова була названа «молдовською». У 2013 році Конституційний суд Молдови постановив, що офіційна мова країни має називатися "румунською", ґрунтуючись на Декларації

про незалежність 1991 року. Проте ніяких змін в текст конституції внесено не було, тому країна жила в ситуації, коли державні органи не знають як називати власну мову. Лише 2 березня 2023 року парламент Молдови проголосував за заміну в законодавстві Молдови словосполучень «молдовська мова», «державна мова» та «офіційна мова» на словосполучення «румунська мова», таким чином, виконавши рішення Конституційного суду десятирічної давнини [18].

У суспільстві зберігається поляризація з цього питання, що часто відображається у політичних дебатах та передвиборчих кампаніях. Проросійські сили в Молдові зазвичай підтримують назву "молдовська", тоді як проєвропейські та прорумунські сили схиляються до "румунської" назви. Ситуація доходить до такого абсурду, що учасники проросійських протестів за «молдовську» мову не вміють розмовляти цією мовою [19].

Майже в усіх районах Молдови домінує саме молдовська/румунська мова. Але є деякі місця, де це не так. А саме, в АТУ Гагаузія більшість рідною мовою вважають гагаузьку, в Тараклійському районі – болгарську. В Бельцях більшість (41,5%) відмітила рідною мовою російську, проте співставна кількість жителів (37%) вважають рідною молдовську.

РІДНА МОВА ЖИТЕЛІВ РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА

1:1 500 000

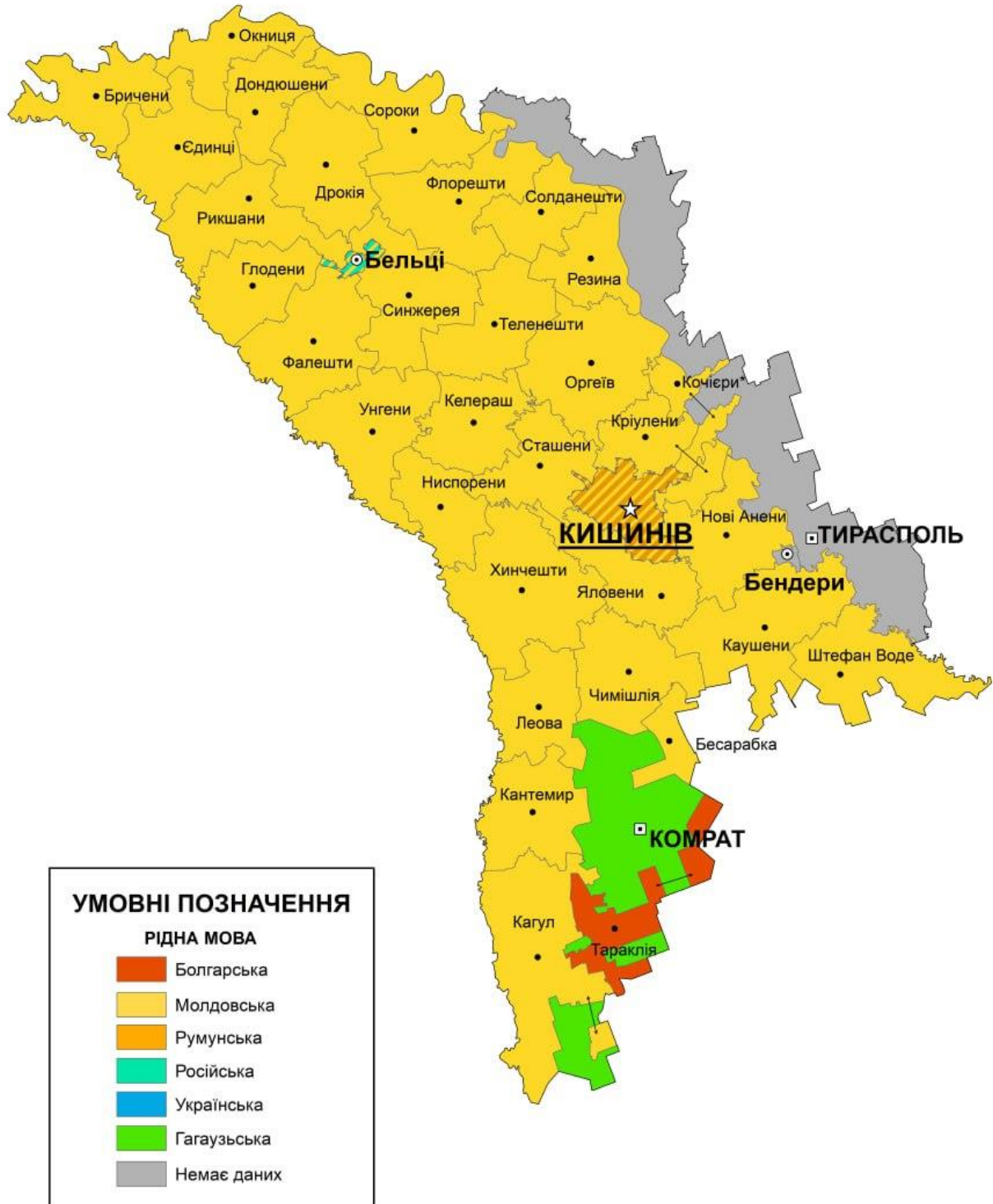

Рис. 2.28. Рідна мова жителів Республіки Молдова за регіонами [2]

Нажаль, як зазначалося вище, в даних перепису відсутнє порівняння між національністю та рідною мовою. Проте є порівняння даних про пропорції між рідною мовою та мовою побутового спілкування. Майже всі, хто вказав рідною мовою молдовську, в побуті спілкується також молдовською, те саме стосується румунською. Одночасно третина етнічних українців, гагаузів та болгар спілкується в побуті російською мовою. Ці дані можуть бути ще доказом того, що дискусії стосовно державної мови в республіці є політичним питанням та ніяк не стосується лінгвістики (табл. 2.2.).

Таблиця 2.2.

Мова побутового спілкування в Республіці Молдова [2]

<i>Рідна мова</i>	Мова побутового спілкування					
	Молдовська	Українська	Російська	Гагаузька	Румунська	Болгарська
Молдовська	94,3	0,3	3,5	0,0	1,7	0,0
Українська	5,8	61,0	30,9	0,0	1,1	0,1
Російська	3,8	1,3	92,8	0,1	1,5	0,1
Гагаузька	0,9	0,0	33,3	63,8	0,2	0,4
Румунська	1,4	0,0	1,3	0,0	97,0	0,0
Болгарська	4,9	0,1	32,6	0,6	1,0	59,8

Православ'я є найбільшою релігією в Молдові. Майже 97% вірян є саме православними. Нажаль, під час перепису не питали про приналежність до Російської або Румунської церков, тому в нас немає цих даних. Ці дані є дуже цінні для відслідковування суспільних поглядів, адже приналежність до церкви є такою самою частиною політичного життя Молдови як національна приналежність або назва державної мови.

Протестантизм є другою за чисельністю релігією в Молдові. Найбільшими протестантськими конфесіями в країні є баптизм, п'ятдесятництво та адвентизм. Інші релігії всі разом складають менше відсотка разом узяті (рис. 2.29.)

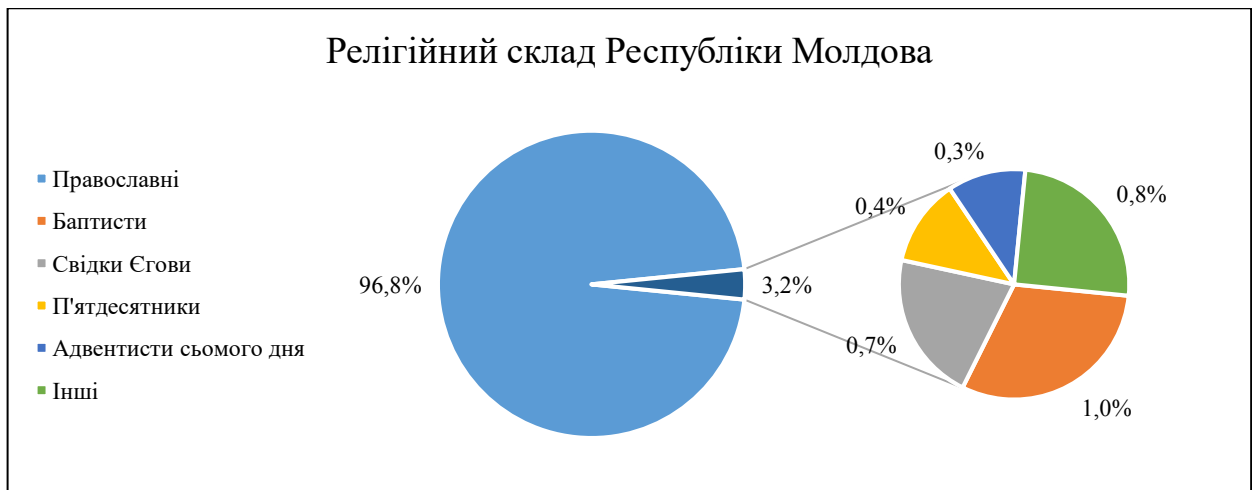

Рис. 2.29. Релігійний склад Республіки Молдова [2]

РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МОЛДОВИ

3.1. Первинний сектор

Динаміка розвитку. Молдовське сільське господарство показує хорошу динаміку. Від початку нового тисячоліття найбільший прибуток отримують рослинницькі галузі. За цей час відбувалося три спади виробництва продукції, найбільший з яких відбувся в 2020 році, що було пов'язано з епідемією коронавірусу та посухою [20]. Проте, кожного разу, об'єми виробництва відновлювалися та переважали попередні. В 2021 році прибуток від рослинницької продукції зріс майже в два рази. 2022 рік став для молдовського рослинництва кризовим. Прибуток впав на 10.000 мільйонів леїв. Через війну в Україні республіка втратила можливість транспортувати продукцію через територію нашої держави в РФ та Білорусь. По галузі сильно вдарили посуха та заборона експорту рослинницької продукції в РФ, яка була введена для політичного тиску на уряд Молдови [21].

Тваринництво має значно менший прибуток і знаходиться приблизно на одному рівні розвитку з 2014 року. Але ця сфера є набагато стабільнішою за рослинництво, вона не схильна до різких спадів. Незначні зниження обсягів виробництва не збігаються зі спадами в рослинництві. Галузь зросла в 2022 році на 2.784 мільйонів леїв. Такий великий зріст за один рік зафіксовано вперше з початку публікації даних Бюро статистики (рис.3.1.).

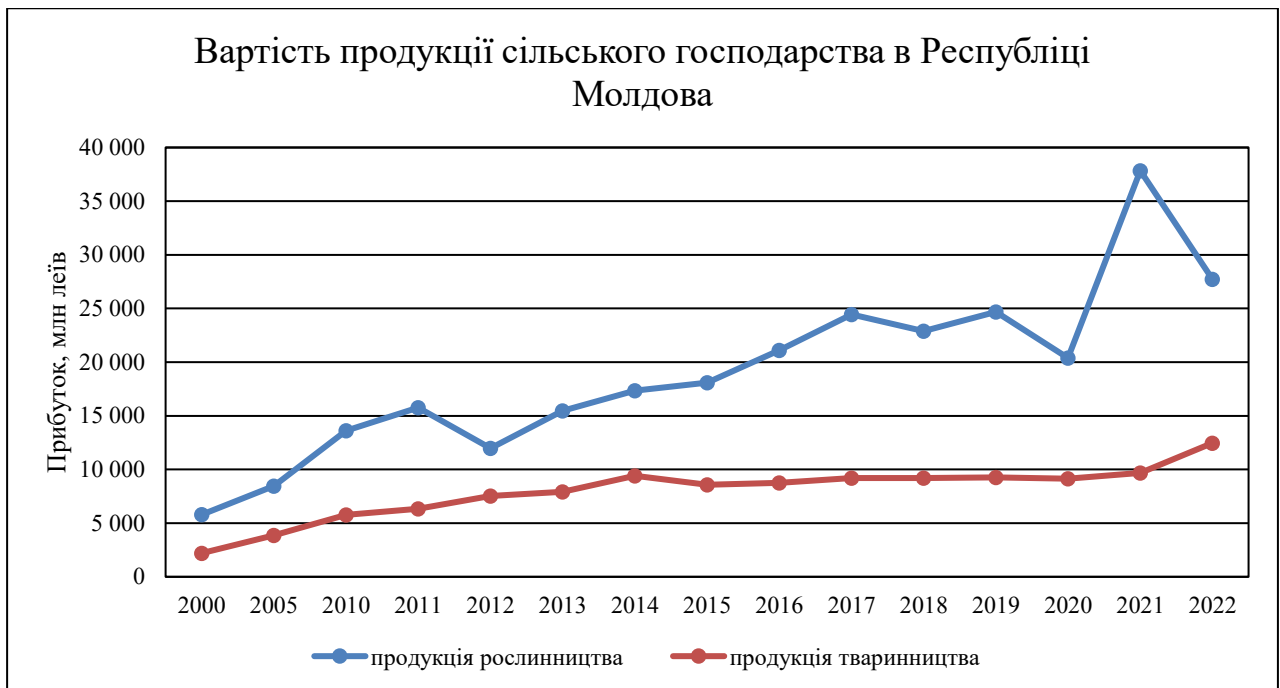

Рис. 3.1. Вартість продукції сільського господарства в Республіці Молдова [1]

Галузева структура. Національне бюро статистики Республіки Молдова розрахувало дані галузей сільського господарства у відсотковому відношенні, а саме за допомогю порівнянь у співставних цінах. Рослинництво складає 81,1% від загального об'єму виробництва сільського господарства.

В середині рослинництва відбувається такий розподіл на галузі. Майже половину об'єму виробництва займає вирощування зернових культур. 17,9% прибутку Молдова отримує за соняшник, 13,8% - за фркути, ягоди та горіхи. Всі інші галузі разом складають менше чверті від загального об'єму виробництва рослинної продукції на території держави.

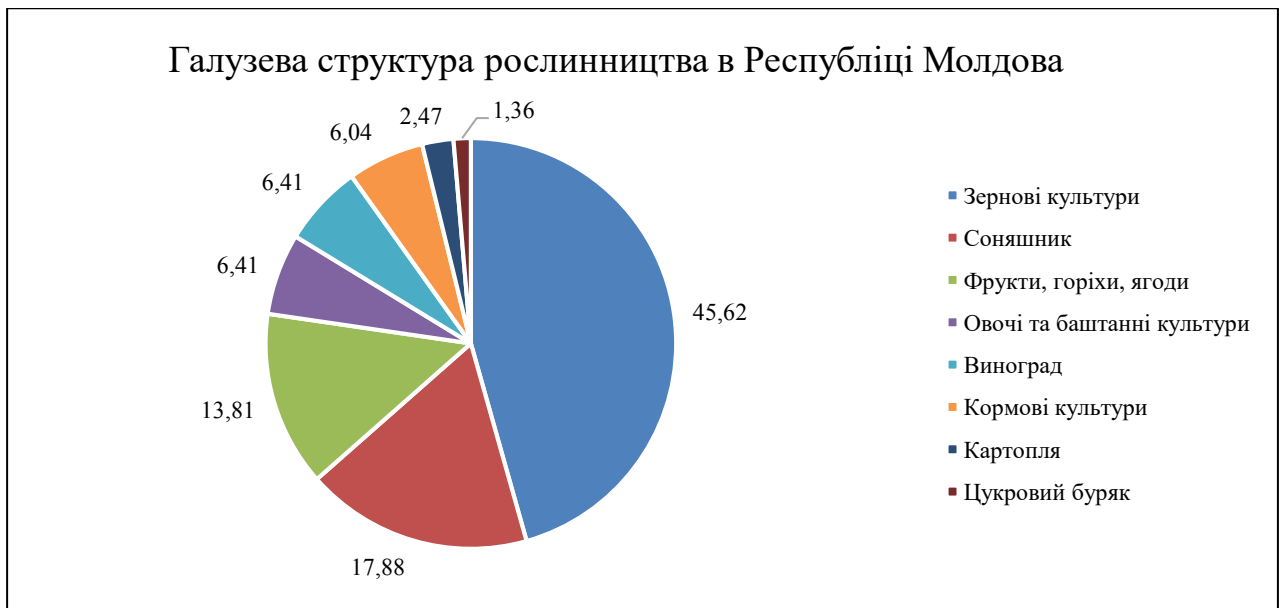

Рис. 3.2. Галузева структура рослинництва в Республіці Молдова [1]

Тваринництво в Молдові, відповідно, складає 18,9% від загального об'єму виробництва сільського господарства. Майже дві третини прибутку припадає на вирощування тварин, 21,2% - на виробництво молока та 9% - на виробництво яєць. У галузі вирощування тварин найбільше розвинені свинарство та птахівництво, що разом отримують понад 90% прибутку (рис. 3.3.).

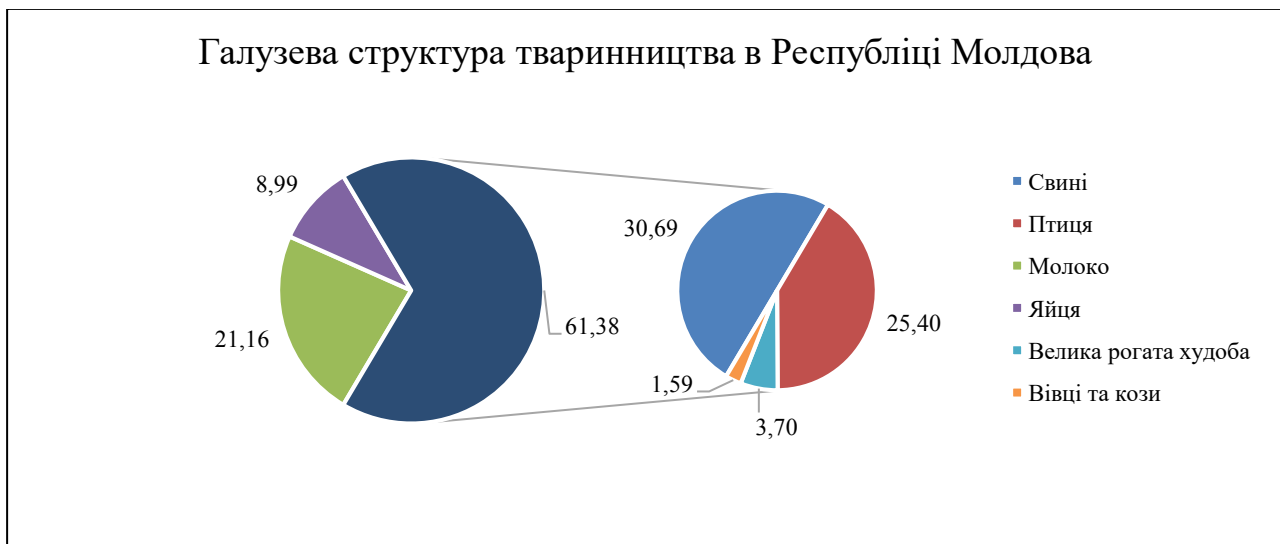

Рис. 3.3. Галузева структура тваринництва в Республіці Молдова [1]

Виробнича спеціалізація. Як зазначалося раніше в розділі 2.2 цієї роботи, сільськогосподарські землі займають 2,498,000 гектарів, що становить 73,8% від загальної площі Молдови. З цієї площі 1,810,500 гектарів є орними землями.

Сади та виноградники займають 281,800 гектарів, а пасовища та сінокоси — 352,300 гектарів. Близько 54,5% сільськогосподарських земель, або 1,843,100 гектарів, перебувають у приватній власності.

Сільськогосподарський сектор Молдови спеціалізується на виробництві зернових культур, соняшника, цукрових буряків, фруктів та винограду. Деякі підприємства також займаються вирощуванням тютюну та інших технічних культур. Індивідуальні фермерські господарства зосереджені на виробництві картоплі, кукурудзи, овочів, фруктів, винограду та інших технічних культур і кормів. Вони також виробляють майже всю тваринницьку продукцію, за винятком птиці [22].

Сільське господарство Молдови має певну регіональну спеціалізацію:

Північний регіон: Спеціалізується на виробництві та переробці цукрових буряків, зерна, фруктів, тютюну, і характеризується відносно високою температурою та достатньою кількістю опадів (400-630 мм). Сума активних температур становить 2750-3000°C, а в ґрунтовому покриві переважають чорноземи.

Центральний регіон: Спеціалізується на вирощуванні винограду. Цей регіон має сприятливий рельєф, зокрема схили Кодри, захищені від північно-східних вітрів, з дерново-підзолистими, бурими лісовими та сірими лісовими ґрунтами. Сума активних температур становить 3000-3100°C, а річна кількість опадів — 420-450 мм.

Південний регіон: Спеціалізується на вирощуванні червоного винограду, кукурудзи та соняшнику. Регіон характеризується переважно рівнинною місцевістю з потужними чорноземами, високою кількістю активних температур (3100-3300°C) та невеликою кількістю опадів (340-370 мм).

Продуктивні землі та сприятливі кліматичні умови надають країні високий потенціал для розвитку різноманітного сільськогосподарського виробництва, що є основним постачальником сировини для переробної та харчової промисловості, а також біомаси для виробництва енергії з відновлюваних джерел.

Таким чином, оцінюючи виробничу спеціалізацію сільського господарства, Молдова має значний потенціал для виробництва різноманітної сировини як тваринного, так і рослинного походження [23].

3.2. Вторинний сектор економіки

Автори щорічнику розділяють промисловість Молдови на 4 основні сектори:

1. видобуток корисних копалин.
2. обробна промисловість.
3. виробництво та забезпечення електро- та теплоенергією, газом, гарячою водою; кондиціонування повітря; водопостачання; очищення та обробка відходів та відновлювальні роботи.
4. водопостачання; очищення та обробка відходів та відновлювальні роботи.

Нами було прийнято рішення об'єднати два останні розділи в один під назвою «комунальні послуги» через подібність цих секторів.

Динаміка розвитку. У 2014 році вартість продукції у секторі видобутку корисних копалин становила 799,5 млн леїв. Цей показник дещо знизився у 2015 році до 760,9 млн леїв, й у 2016 році продовжив падати до 657,7 млн леїв. Однак з 2017 року відбулося поступове зростання, і до 2022 року вартість досягла 1272,7 млн леїв. У розділі 2.2. цієї роботи ми описували мінерально-ресурсний потенціал Молдови. В ньому ми зазначали, що на зараз активно розробляються лише третина наявних родовищ. Отже, видобувна промисловість держави має величезний простір для розвитку в майбутньому, за умови правильного управління галуззю.

Обробна промисловість демонструє стабільний і значний розвиток протягом всього періоду, що зазначений в актуальному щорічнику. У 2014 році вартість продукції становила 35.452,3 млн леїв, а до 2022 року вона збільшилася більш ніж у два рази, досягнувши 73.705,8 млн леїв. Галузь майже не зросла в 2020 році, проте в наступному 2021 році спостерігається стрімкий зріст, коли

вартість продукції зросла з 50.034,9 млн леїв у 2020 році до 59.283,0 млн леїв, що може вказувати на відновлення економіки, після спаду, який викликала пандемія коронавірусу. В 2022 році вартість виробленої продукції зросла ще стрімкіше у порівнянні з минулим роком, і склала 73.705,8 млн леїв.

Сектор комунальних послуг також демонструє стабільне зростання. У 2014 році вартість продукції становила 7.296,2 млн. Незважаючи на невелике зниження у 2015 році до 7.187,4 млн, подальші роки показали стійке зростання. У 2018 році вартість досягла 8.862,7 млн, а у 2022 році – 10.522,8 млн (рис. 3.4.).

Рис. 3.4. Вартість промислової продукції в Республіці Молдова [1]

Галузева структура. Видобуток корисних копалин становить лише 1,5% від загальної промислової продукції. Це свідчить про те, що цей сектор є досить малим у порівнянні з іншими галузями. Можливо, країна не має значних запасів корисних копалин або ж цей сектор не є пріоритетним у промисловій політиці.

Обробна промисловість становить 86,2% від загального об'єму виробленої промислової продукції, це найбільша галузь в республіці, яка набагато більше, ніж інші дві галузі разом узяті. Саме тому в Статистичному щорічнику є детальні дані про галузі, що входять до цього сектору.

Харчова промисловість є домінуючою галуззю, складаючи 34,6% від загальної промислової продукції. Виробництво продуктів харчування є ключовим сектором промисловості Молдови. Висока частка цієї галузі пов'язана

з розвинутим сільським господарством, значним внутрішнім попитом, а також експортними можливостями до держав колишнього СРСР та Європейського союзу. Текстильна промисловість займає 7,6%, що робить її важливою складовою промислового виробництва. Виробництво пластмас складає 4,1% від загальної промислової продукції. Виробництво інших неметалевих продуктів займає 8,9%, що свідчить про широкий спектр промислової діяльності, не пов'язаної з металами. Автомобільна промисловість складає 6,2% від загальної промислової продукції, що складає дуже невелику частину всієї обробної промисловості. Виробництво меблів займає лише 3,1%. Як ми зазначали в пункті 2.2. цієї роботи, в Молдові немає великої сировинної бази для розвитку цієї галузі, лісові масиви покривають лише 11% території держави, більшість цих лісів не використовуються для видобудку та обробки деревини. Виробництво скла становить 3,0% від загальної промислової продукції. Інші галузі обробної промисловості складають менше 3% від загальної структури молдовської промисловості, разом вони складають 16,0%. Це добре демонструє різноманітність обробної промисловості в державі.

Комунальні послуги займають 12,3% від загальної промислової продукції. Висока частка комунальних послуг свідчить про значні інвестиції в інфраструктуру обслуговування населення (рис. 3.5.).

Рис. 3.5. Структура промислової продукції в Республіці Молдова [1]

Виробнича спеціалізація. Після розпаду Радянського Союзу Молдова втратила значну частину свого виробничого сектора. Частково це сталося через економічний шок від переходу до ринкової економіки та відокремлення Молдови від інтегрованої економіки Радянського Союзу. Крім того, основна частина промисловості країни розташована в Придністров'ї [23].

Промисловість Молдови характеризується значними територіальними відмінностями. Ми вирішили провести аналіз територіального розміщення промислових потужностей між різними регіонами розвитку.

Північний регіон Молдови є одним із найбільш розвинених у промисловому відношенні, зосереджуючи близько 35% усіх промислових підприємств країни. Основними галузями тут є харчова промисловість, машинобудування та текстильна промисловість. У містах, таких як Бельці, сконцентровані великі заводи з виробництва електротехніки та сільськогосподарської техніки. Крім того, регіон має добре розвинену інфраструктуру, що забезпечує ефективне функціонування промислових підприємств.

Центральний регіон є економічним центром країни. Тут зосереджені провідні підприємства легкої та харчової промисловості, хімічна промисловість та виробництво будівельних матеріалів. Важливою частиною економіки регіону є також енергетика, яка забезпечується імпортованими енергоресурсами.

Південний регіон Молдови менш розвинений порівняно з Північним та Центральним регіонами. Основними галузями промисловості тут є харчова та текстильна промисловість. Регіон також відомий своїми сільськогосподарськими угіддями, що забезпечують сировину для місцевих підприємств. Проте, недостатня розвиненість інфраструктури та відсутність великих промислових центрів гальмують економічний розвиток регіону.

Отже, просторова структура промисловості Молдови характеризується значними регіональними відмінностями, що визначаються рівнем

інфраструктурного розвитку, наявністю природних ресурсів та історичними передумовами [24].

3.3. Третинний сектор економіки

У нашій роботі для опису третинного сектору ми вирішили використовувати наступний план:

1. транспорт,
2. торгівля,
3. освіта,
4. наука,
5. культура,
6. туризм

Транспорт. Через величезний розрив в обсягах вантажних перевезень ми прийняли рішення розділили дані на два графіка, бо річний та авіаційний транспорти не видні в одному масштабі з автомобільними перевезеннями. У період з 2000 по 2022 рік, обсяги залізничних перевезень значно зменшились. На початку цього періоду, у 2000 році, обсяг перевезень складав близько 5.000 тис. тонн, і до 2005 року спостерігалось зростання, досягнувши піку приблизно у 10.000 тис. тонн. Однак, з 2005 року почалося стрімке падіння. До 2010 року обсяги вантажних перевезень залізницею знизилися майже вдвічі, і надалі залишалися на стабільно низькому рівні з незначними коливаннями. З 2010 по 2022 рік обсяги залізничних перевезень коливалися близько 5.000 тис. тонн, не показуючи значного відновлення.

Автомобільні перевезення показують зовсім іншу картину. У 2000 році обсяги автомобільних перевезень становили приблизно 20.000 тис. тонн. З цього часу вони демонстрували поступове зростання до 2010 року, коли обсяги перевезень досягли приблизно 25.000 тис. тонн. Після цього спостерігається ще стрімкіше зростання, досягнувши піку в 2021 році, коли обсяги автомобільних перевезень склали близько 45.000 тис. тонн. Через війну в Україні в 2022 році обсяги перевезень трохи знизилися, але залишилися на високому рівні (рис.3.6.).

Рис. 3.6. Вантажні перевезення №1 [1]

У 2000 році обсяги річкових перевезень були дуже низькими, приблизно на рівні 50 тисяч тонн. Після цього спостерігається суттєве зростання до 2014 року, коли обсяги перевезень досягли свого піку близько 220 тисяч тонн. Такому стрімкому зросту сприяло, в тому числі, відкриття порту Джурджулешти на ріці Дунай [25]. Після 2014 року обсяги річкових перевезень почали знижуватися, хоча й з певними коливаннями. Спад припинився в 2016 році, після чого обсяги стабілізувалися на рівні близько 150 тисяч тонн з невеликими змінами. В 2020 році знову відбулося значне збільшення обсягів перевезень, у зв'язку зі зменшенням конкуренції від інших видів транспорту на фоні пандемії коронавірусу, однак у 2021 і 2022 роках вони знову знизилися до рівня близько 120 тисяч тонн.

Обсяг вантажних перевезень авіацією залишаються майже незмінними протягом усього періоду з 2000 по 2022 рік. Рівень авіаційних перевезень стабільно перебуває на дуже низькому рівні, приблизно на рівні 10 тисяч тонн. Через високу вартість авіаційних перевезень та відсутність потреби в такому транспортуванні вантажів всередині невеликої держави, галузь не розвивається (рис. 3.7.).

Рис. 3.7. Вантажні перевезення №2 [1]

Для того, щоб роздивитися зміни в графіках трьох останніх засобів пересування, цього разу ми також вирішили розділити дані на два графіки.

У 2000 році тролейбусні перевезення були першими за об'ємом – близько 250 тисяч пасажирів. Проте з 2001 року спостерігається різке падіння, і до 2005 року обсяги знизилися до приблизно 100 тисяч пасажирів. Ймовірно це пов'язано зі зростання конкуренції з автобусним транспортом. З 2005 року по 2014 рік обсяги тролейбусних перевезень залишалися відносно стабільними на рівні близько 100 тисяч пасажирів з невеликими коливаннями. Після цього періоду спостерігається поступове зростання, яке досягло свого піку у 2019 році - близько 150 тисяч пасажирів. Однак, у 2020 році, через пандемію коронавірусу, обсяги перевезення пасажирів знову знизилися, але починаючи з 2021 року спостерігається зростання до рівня 150 тисяч пасажирів у 2022 році.

На початку періоду дослідження, у 2000 році, обсяги автобусних перевезень становили близько 50 тисяч пасажирів. До 2005 року спостерігається поступове зростання до приблизно 100 тисяч пасажирів, після чого обсяги залишаються стабільними на цьому рівні до 2019 року. Під час пандемії коронавірусу у 2020 році обсяги перевезень почали знижуватися і досягли рівня близько 70 тисяч пасажирів, але в 2021-2022 роках спостерігається зростання.

Обсяги перевезень таксі дуже поступово зростають протягом усього періоду з 2000 по 2022 рік. Рівень перевезень стабільно перебуває на дуже низькому рівні, але протягом досліджуваного часу він зріс з 723 до 11.042 тисяч пасажирів (рис. 3.8.)

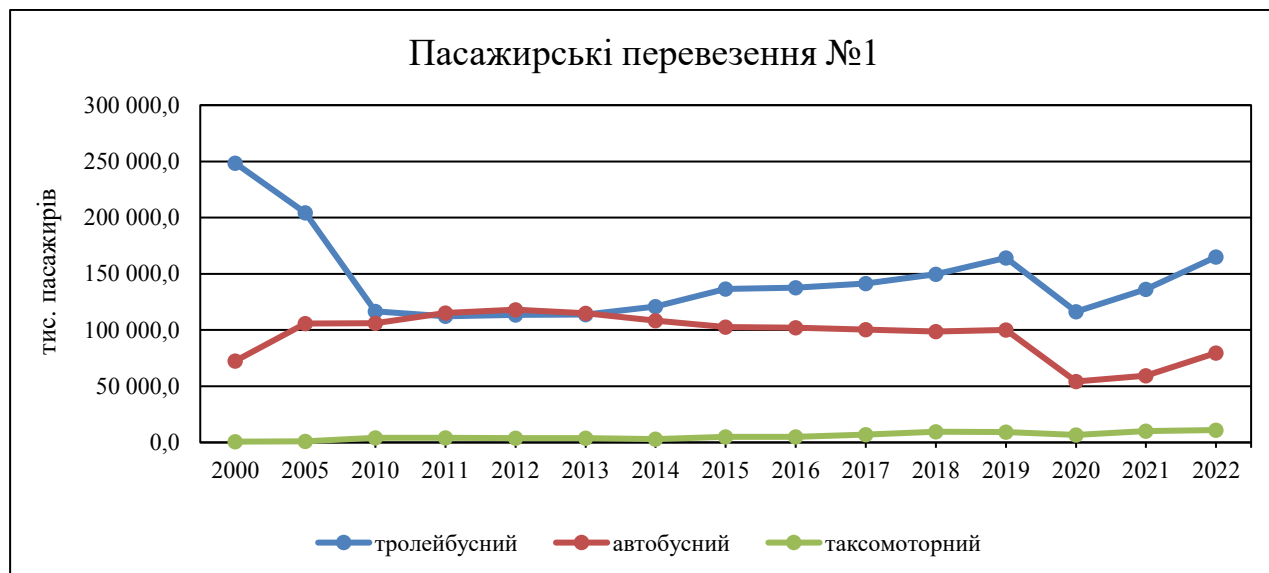

Рис. 3.8. Пасажирські перевезення №1 [1]

Протягом більшості досліджуваного періоду кількість авіаперевезень демонструвала зростання, зокрема, за винятком спаду у 2020 році. До 2022 року авіаперевезення майже відновилися до рівня 2019 року, що свідчить про швидке відновлення галузі після пандемії, незважаючи на сусідство з Україною, в якій ведуться бойові дії.

Протягом більшості досліджуваного періоду спостерігалось зниження об'єму залізничних перевезень. В 2000 році обсяги перевезень становили близько 4.800 тисяч пасажирів, в 2005 трохи зросли до 5.000 тисяч пасажирів й після цього стали постійно зменшуватися. В 2022 році було перевезено найменше пасажирів за весь час спостереження – 572 тисячі пасажирів.

Протягом більшості досліджуваного періоду кількість річкових перевезень знаходилася на приблизно одному рівні. Цей вид пасажирських перевезень програє в зручності та швидкості всім іншим (рис. 3.9.).

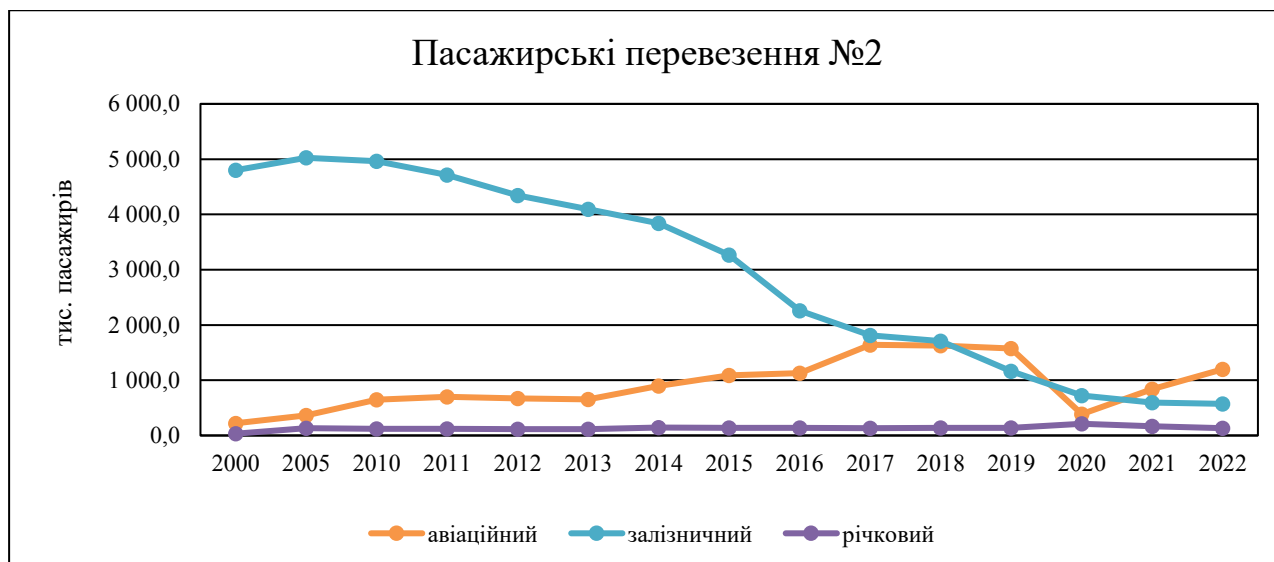

Рис. 3.9. Пасажирські перевезення №2 [1]

Торгівля. Загалом, міжнародна торгівля товарами Республіки Молдова зростала протягом більшості досліджуваного періоду. З 2015 по 2019 рік спостерігалось стабільне зростання. У 2020 році обсяг торгівлі різко трохи через пандемію коронавірусу. У 2021 та 2022 роках відбулося швидке відновлення.

Експорт зростав протягом більшості досліджуваного періоду, з невеликим спадом 2020 році. Вже наступного 2021 року обсяги експорту перевершили рівень 2019 року, зріст продовжився і в 2022 році. Імпорт також демонстрував зростання протягом більшості досліджуваного періоду, з невеликим спадом під час пандемії. У 2021 році обсяг імпорту також перевершив рівень 2019 року.

Торговий баланс Молдови протягом всього досліджуваного періоду був негативним, тобто імпорт товарів перевищував експорт. Дефіцит торгового балансу трохи зменшився в 2020 році через пандемію COVID-19. Однак у 2021 та 2022 роках дефіцит торгового балансу знову став збільшуватися та сягнув 4.886,9 млн доларів США. Можна зробити висновок, що економіка республіки дуже залежить від імпорту.

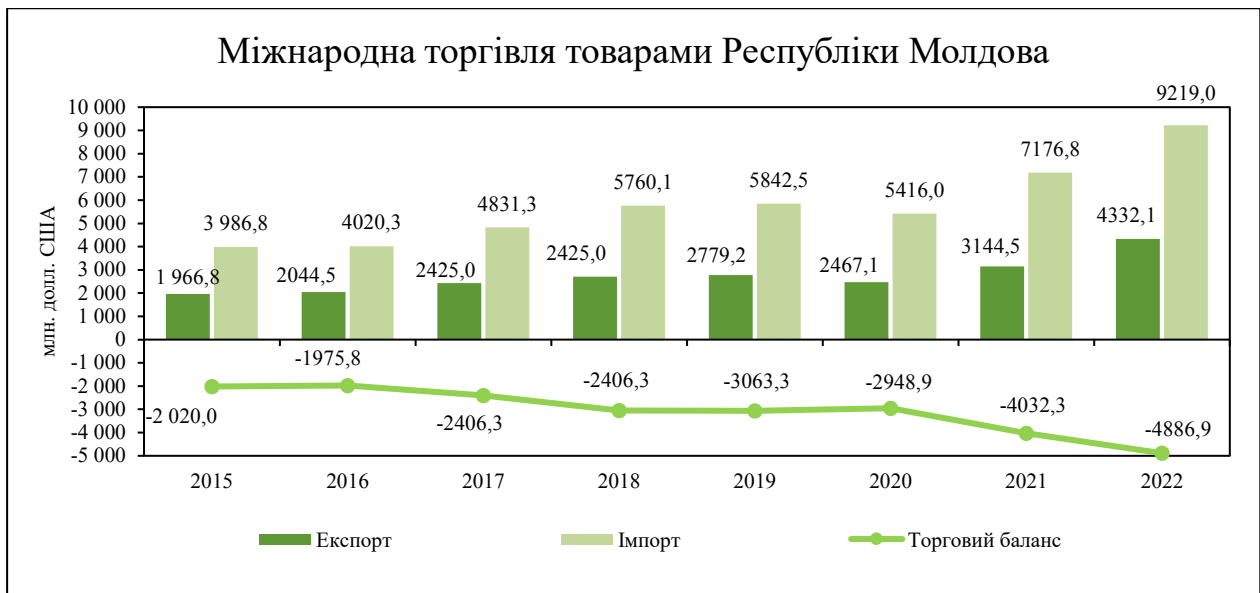

Рис. 3.10. Міжнародна торгівля товарами Республіки Молдова [1]

Згідно з даними за 2022 рік, структура експорту Республіки Молдова за 2022 рік виглядала наступним чином (рис. 3.11.). Товари рослинництва склали 24,6% від загального обсягу експорту. Мінеральні продукти становили 14,2%, а товари машинобудування — 13,7%. Частка товарів харчової промисловості була 10,7%, жирів та масел — 8,7%, текстилю — 8,2%. Різні промислові товари становили 4,1%, тоді як товари, які становлять менше 3% разом складають 15,8%. Структура експорту Республіки Молдова за 2022 рік свідчить про те, що держава є експортує в основному сировинні товари.

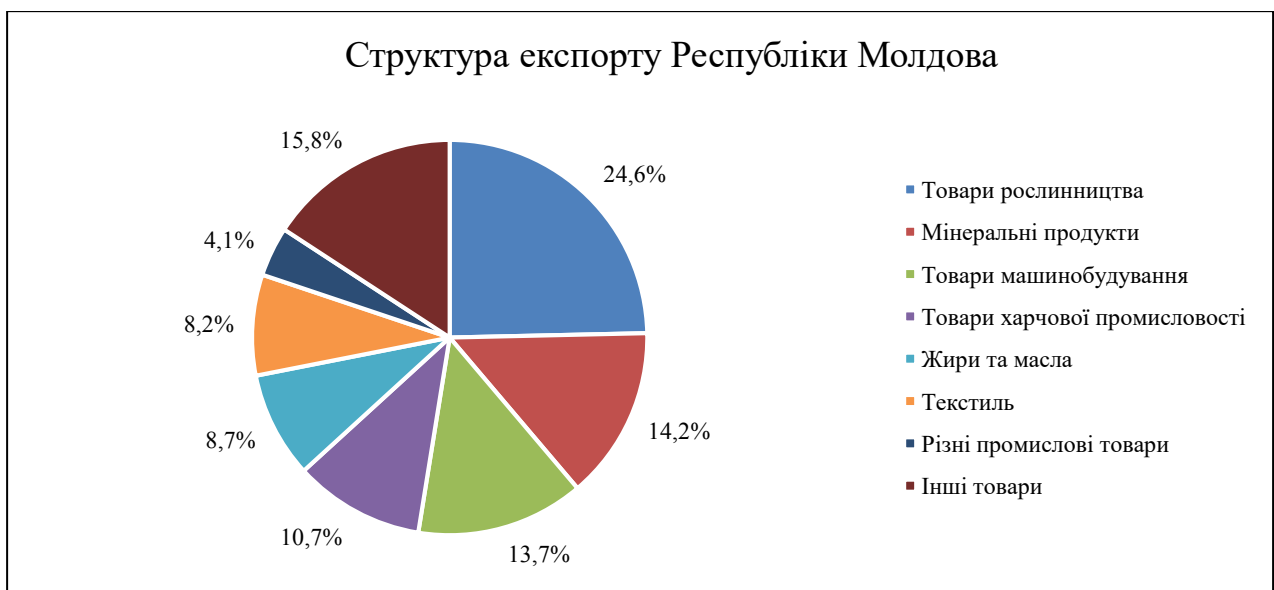

Рис. 3.11. Структура експорту Республіки Молдова [1]

На рисунку 3.12. зображена структура імпорту Республіки Молдова за 2022 рік. Мінеральні продукти склали 28,3% від загального обсягу імпорту. Товари машинобудування становили 15,3%, а товари хімічної промисловості — 9,3%. Частка транспортних засобів була 6,9%, товарів харчової промисловості та текстилю — по 5,4%, пластмас та резини — 5,1%, товарів рослинництва — 4,8%, а недорогоцінних металів — 4,7%. Інші товари склали 14,8% від загального імпорту.

Структура імпорту Республіки Молдова за 2022 рік свідчить про те, що країна є значним імпортером енергоносіїв, машин та обладнання, а також хімічних продуктів. Ці товари є важливими для економіки країни та використовуються у різних галузях.

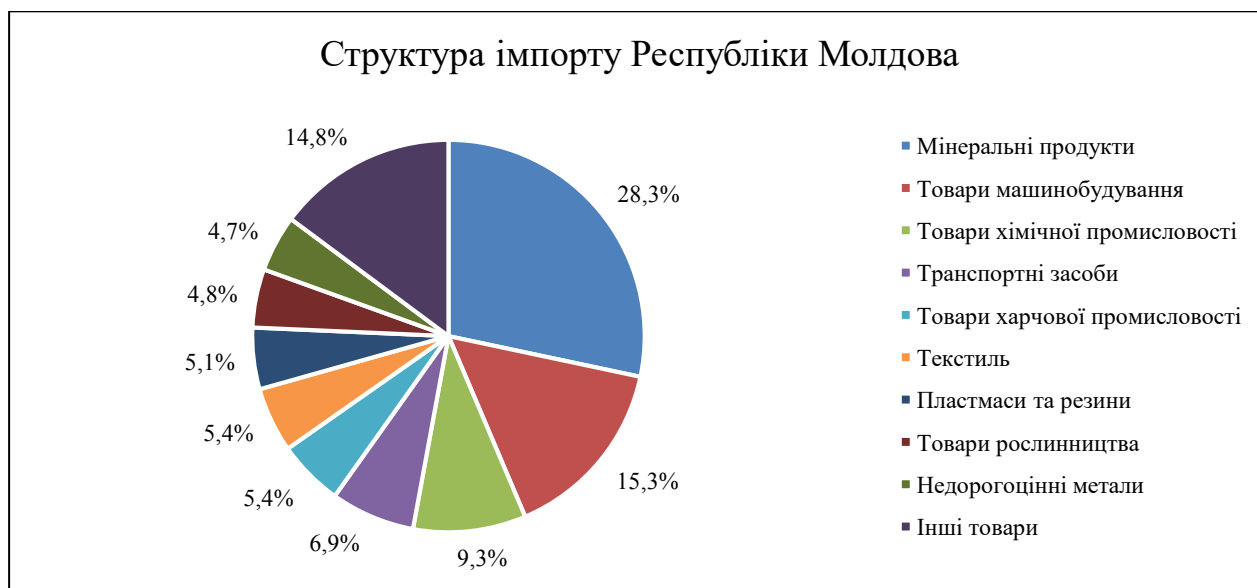

Рис. 3.12. Структура імпорту Республіки Молдова [1]

Освіта. Відповідно до Закону про освіту, учень обов'язково проходить цикл початкової та гімназійної освіти (1-9 класи). Після цього він може продовжити навчання в ліцеї або професійному освітньому закладі, залежно від своїх бажань та здібностей. Цей етап завершується отриманням диплома бакалавра, що надає право вступу до вищих навчальних закладів.

Вищу освіту можна здобути в університеті, інституті або іншому вузі, і вона триває від 3 до 6 років. Після завершення навчання випускник отримує

диплом ліценціата, а ті, хто продовжує навчання в магістратурі, здобувають диплом магістра [26].

Для того, щоб якісно проаналізувати розвиток освіти в Молдові, ми прийняли рішення розділити дані про заклади освіти на два графіки через велику різницю в масштабі.

Можна відзначити загальну тенденцію до зменшення кількості закладів освіти протягом періоду з 2000 по 2022 рік. Найбільше закладів освіти було зафіксовано у 2005 році — 4 330, тоді як найменше — у 2022 році, всього 3 831.

Розглядаючи динаміку за типами закладів освіти, слід зазначити, що кількість закладів дошкільної освіти зростала протягом усього періоду з 2000 по 2022 рік. Натомість кількість закладів початкової та середньої освіти, а також середньої професійно-технічної освіти, постійно зменшувалася. Кількість закладів, які надають післясередню професійно-технічну освіту залишалася незмінною з 2000 по 2010 рік, а потім почала скорочуватися. Заклади вищої освіти також зменшувалися протягом усього досліджуваного періоду (рис. 3.13. та 3.14.).

Головна причина зміни кількості закладів освіти – це демографічної ситуації, яку ми детально розглядали в розділі 2.3. цієї роботи, що призвело до скорочення кількості учнів та студентів. Це призвело до скорочення мережі закладів освіти, що включало закриття малокомплектних шкіл та об'єднання закладів вищої освіти з більшими закладами [27].

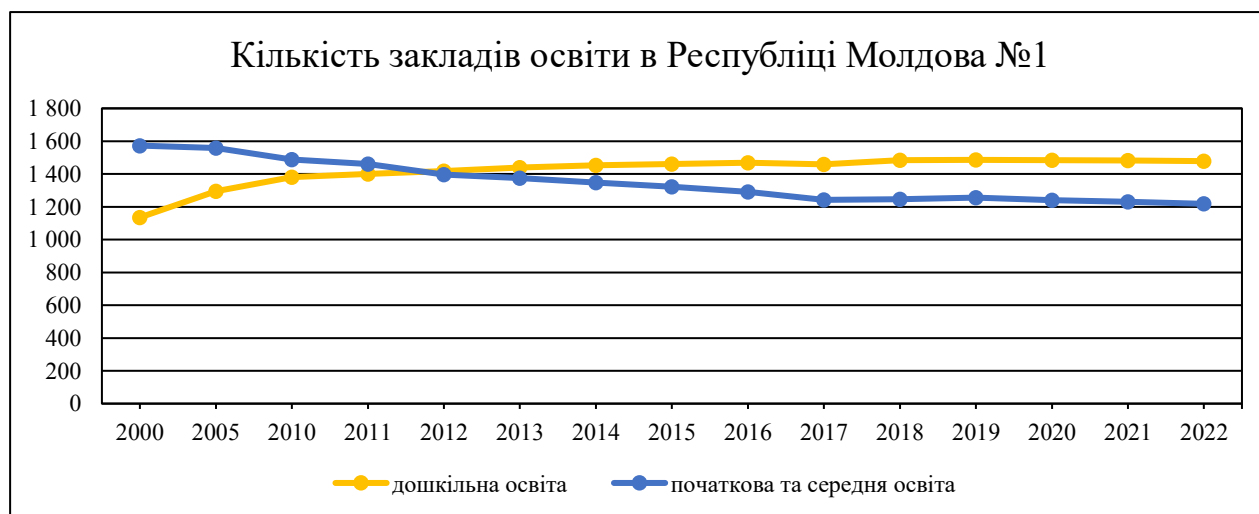

Рис. 3.13. Кількість закладів освіти в Республіці Молдова №1 [1]

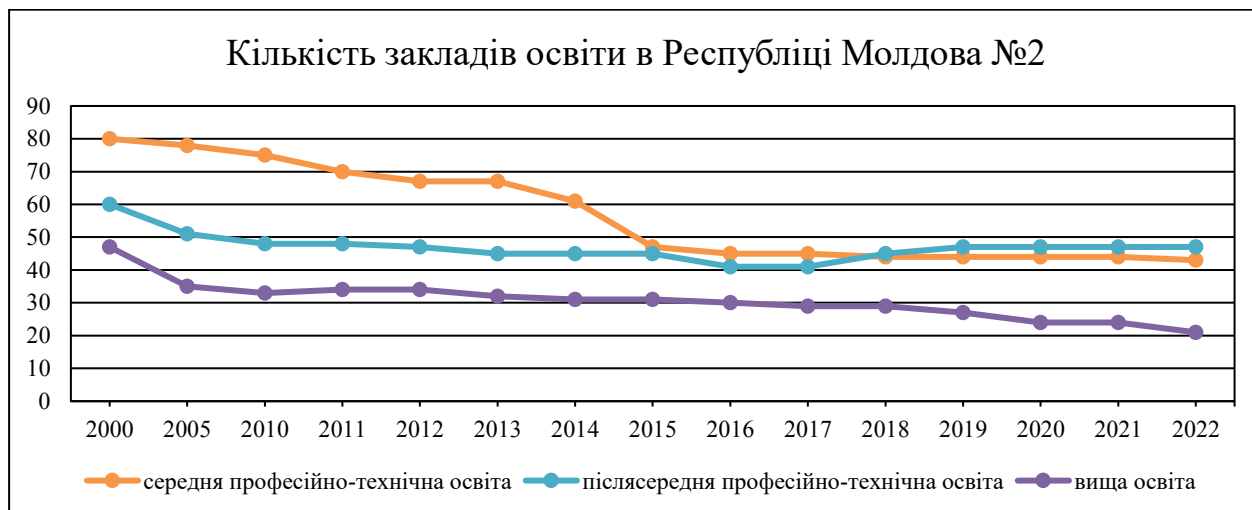

Рис. 3.14. Кількість закладів освіти в Республіці Молдова №2 [1]

Наука. Державна політика у сфері науки, досліджень та інновацій здійснюється науковим співтовариством через Академію наук відповідно до Кодексу про науку та інновації та Договору про партнерство між Академією наук Молдови та Урядом Республіки Молдова. Цей договір дозволяє Уряду делегувати Академії наук свої повноваження щодо реалізації державної політики в галузі науки та інновацій.

Згідно з Кодексом про науку та інновації, Академія наук Молдови є єдиною загальнонаціональною публічною установою в галузі науки та інновацій. Вона виступає координатором наукової та інноваційної діяльності, найвищим науковим форумом країни та науковим консультантом державної влади Республіки Молдова [28].

Діяльність Академії наук Молдови структурована у трьох наукових секціях: секції природничих наук, секції точних і технічних наук, та секції соціальних, економічних, гуманітарних наук і мистецтв. Кожна з цих секцій об'єднує членів та членів-кореспондентів Академії. Крім того, до складу наукових секцій входять 15 наукових співробітників, обраних на конкурсній основі за визначеними напрямками досліджень терміном на чотири роки [29].

Згідно з графіком, внутрішні витрати на наукові дослідження та розробки в Республіці Молдова протягом періоду з 2005 по 2022 рік демонстрували тенденцію до зростання, хоча і нерівномірно.

Загальні витрати на наукові дослідження та розробки збільшилися з 150,1 млн леїв у 2005 році до 630,2 млн леїв у 2022 році.

Динаміка витрат за категоріями виглядала наступним чином:

Внутрішні поточні витрати зросли з 141,3 млн леїв у 2005 році до 598,9 млн леїв у 2022 році.

Внутрішні капітальні витрати витрат збільшилися з 8,8 млн леїв у 2005 році до 31,3 млн леїв у 2022 році.

Найбільший річний приріст витрат на наукові дослідження та розробки було зафіксовано у 2021 році — 15,5%, тоді як найменший річний приріст спостерігався у 2014 році — 0,4%.

Внутрішні капітальні витрати протягом цього ж періоду становили меншу частину загальних витрат на наукові дослідження та розробки. Їх частка у загальних витратах зменшилася з 5,9% у 2005 році до 4,9% у 2022 році.

Незважаючи на зростання витрат на наукові дослідження та розробки, рівень цих витрат у Республіці Молдова все ще залишається низьким у порівнянні з іншими країнами Європи.

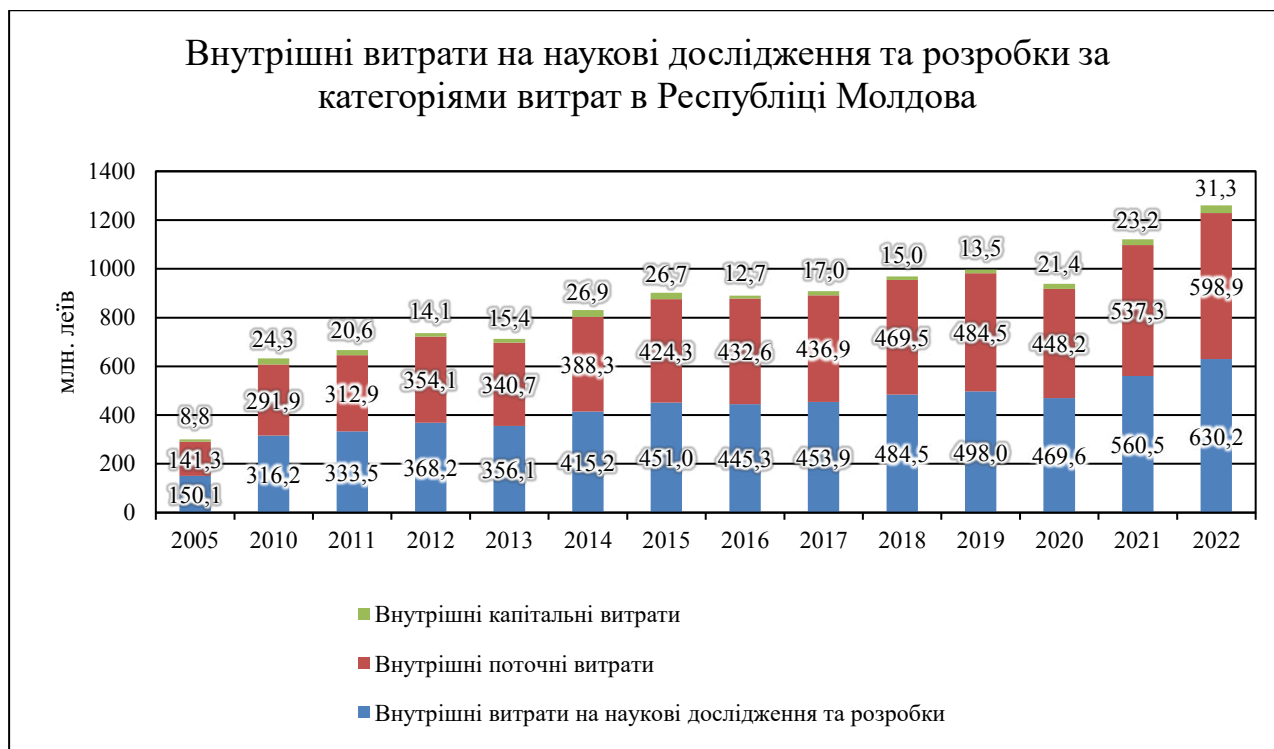

Рис. 3.15. Внутрішні витрати на наукові дослідження та розробки за категоріями витрат в Республіці Молдова [1]

Культура. При аналізі культурної сфери в Молдові, ми вирішили проаналізувати зміну кількості різних типів культурних установ з 2000 по 2022 рік. До таких установ належать бібліотеки, кіноустановки, музеї, театри та будинки культури.

Почнемо з бібліотек. Протягом усього періоду з 2000 по 2022 рік їх кількість збільшилась з понад 1.400 установ більше, ніж на сотню. Зниження відбувається поступово, різких скорочень за 22 роки не було.

Будинки культури також демонструють стабільність, хоча їх кількість є трохи нижчою, ніж кількість бібліотек, і за 22 роки зменшилася з 1245 до 1194.

Кількість музеїв збільшилася майже в два рази з 70 до 132. Це свідчить про стабільний інтерес та підтримку музейної справи в країні від уряду.

За 22 роки відкрилося 3 театри, тож в 2022 році їхня кількість становила 16, що вказує на збільшення попиту на театральні вистави серед молдаван.

Кіноустановки показують найбільше зменшення. Починаючи з 2000 року, їх кількість становила 104, але з часом вона зменшується, досягаючи найнижчої

точки в 2022 році (10 установ), з них в державній власності залишився лише один, інші 9 знаходяться в приватних руках (рис. 3.16.)

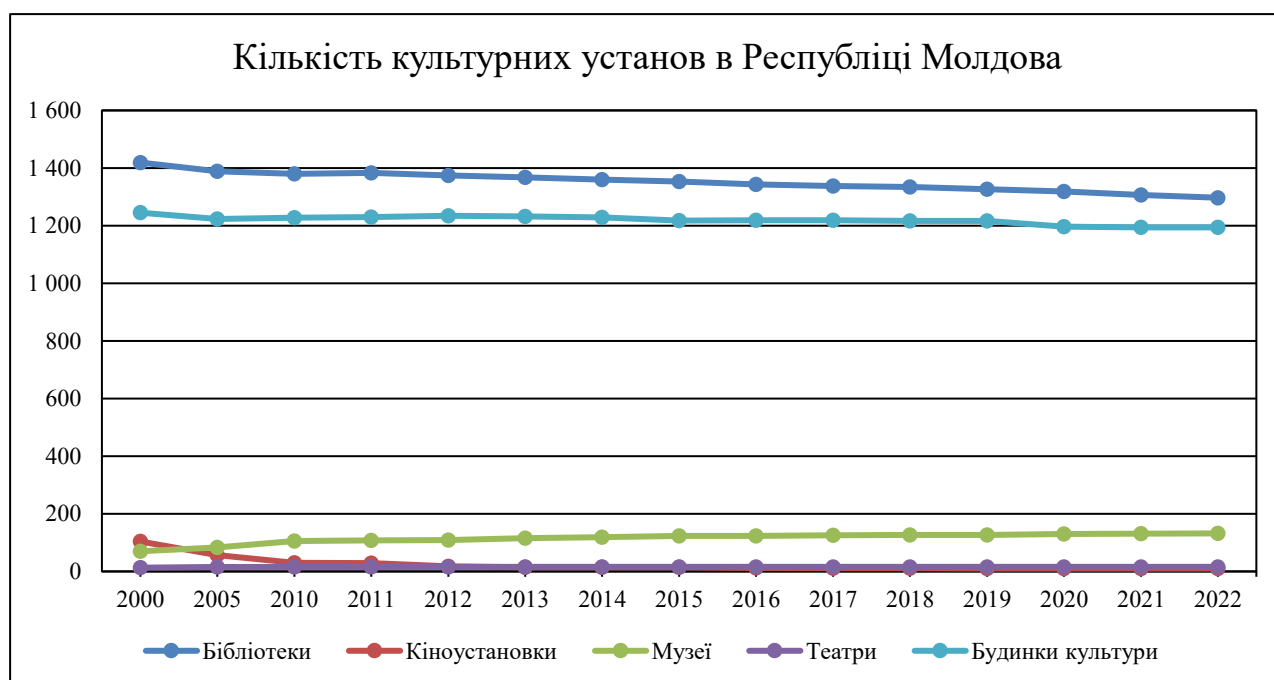

Рис.3.16. Кількість культурних установ в Республіці Молдова [1]

Туризм. Незважаючи на невелику площу, Республіка Молдова має значний потенціал для розвитку туризму, включаючи природні пам'ятки, ландшафтні заповідники, природні резервати та геологічні пам'ятки європейського та світового значення. Детальніше рекреаційні ресурси було описано нами в розділі 2.2. цієї роботи.

Пріоритетними формами туризму в Молдові є сільський, виноградарсько-виноробний, культурний та лікувально-оздоровчий.

Сільський туризм користується особливою популярністю. Сільське середовище Республіки Молдова, її аграрні спільноти та села можуть надавати такі послуги:

1. надання послуг з традиційного розміщення відвідувачів у сільських умовах;
2. можливості брати участь у сільськогосподарських роботах і розвагах;
3. ознайомлення з місцевим фольклором, розвагами та традиціями;

4. демонстрації народних ремесел з можливістю взяти участь у процесі роботи;

5. придбання виробів, виготовлених місцевими майстрами.

Молдова знаменита своїм виноробством. У країні працюють 142 винзаводи, 23 з яких мають досвід прийому відвідувачів. Туристам надається можливість ознайомитися з технологією виробництва вина, спостерігати процес розливу вин і, звісно, дегустувати кінцевий продукт. Молдова, як виноградарсько-виноробна країна, пропонує відвідувачам вибір маршрутів. Винзаводи разом з навколишніми виноградниками є частиною туристичного маршруту "Винний шлях в Республіці Молдова".

Республіка Молдова має багату культурну спадщину, яка може успішно використовуватися в туризмі. Найдавніші збережені пам'ятки культури включають залишки гето-дакійських поселень і римських фортець, середньовічні фортеці, археологічні комплекси, скельні монастирі, панські садиби і селянські хати. Загалом існує 140 пам'яток культурної спадщини, які можуть бути включені в туристичні маршрути.

В Республіці Молдова є 87 музеїв.

Різноманіття культур різних регіонів країни є складовою частиною національного туристичного продукту. Республіка Молдова представляє собою суміш національностей і культур з безліччю традицій, мов, фольклору, кухні тощо. В країні є близько 880 фольклорних груп, багато з яких відображають традиції, характерні для регіону, і їхні етнічні традиції. Важливе значення для розвитку туризму має національне декоративно-прикладне мистецтво як з культурної, так і з економічної точки зору.

Республіка Молдова має багатий потенціал для розвитку лікувально-оздоровчого туризму. Існуючі в країні бальнеокліматичні курорти могли б стати важливим туристичним продуктом міжнародного рівня за умови створення адекватної інфраструктури. Найперспективнішими з цієї точки зору є такі курорти, як "Bucurzia-sind", Вадул луй Воде, "Codru", Хиржеука, Келераш, "Nufărul alb" [30].

Для аналізу розвитку туризму ми вирішили використати статистичні дані щодо кількості ночівель у колективних структурах з прийому туристів.

Загальна динаміка показує, що з 2005 по 2019 рік спостерігалось відносно стабільне збільшення загальної кількості ночівель туристів. Проте у 2020 році, через пандемію коронавірусу, кількість ночівель різко знизилася. У 2021 році кількість туристів почала відновлюватися, а в 2022 році суттєво збільшилася, що свідчить про відновлення туристичної галузі, навіть незважаючи на сусідство з Україною, в якій йде війна.

Щодо іноземців, що вирішили відвідати Молдову, то їхня кількість ночівель поступово збільшувалася з 2005 по 2019 рік, досягаючи піку в 2019 році. У 2020 році відбулося різке зниження, що також пов'язано з пандемією COVID-19. Відновлення у 2021 році було менш виразним, але в 2022 році спостерігалось значне зростання кількості ночівель іноземних громадян у порівнянні з резидентами Молдови (рис. 3.17.).

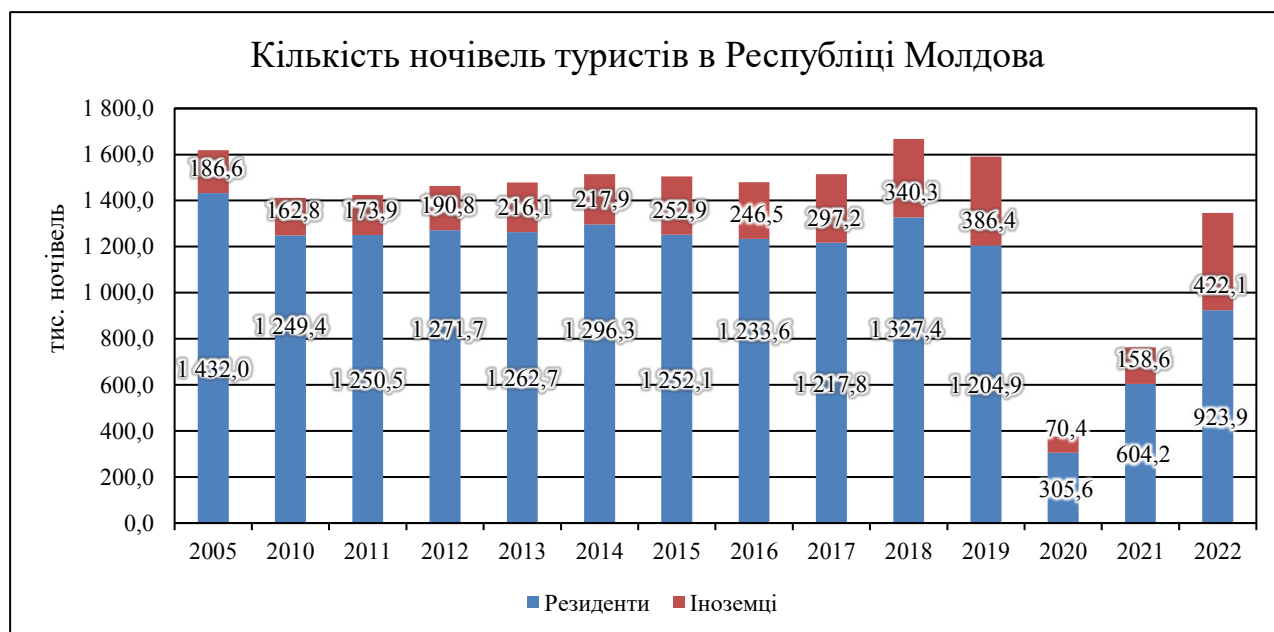

Рис. 3.17. Кількість ночівель туристів в Республіці Молдова [1]

ВИСНОВКИ

1. Опрацювавши наукові роботи з питання теоретичних напрацювань в темі дослідження соціально-економічного розвитку країн, ми визначили загальний перелік показників та чинників, які використовують у більшості випадків дослідження економіки держав. Окрім переліку статистичних даних, що наведені в першому розділі, великий вплив на розвиток країни мають фактори, що не можна поррахувати числами, зокрема економіко-географічне положення, природні чинники та багато інших чинників. Такий стан речей показує необхідність включення суто географічних досліджень для прогнозування розвитку економічного стану держав.

2. Нами були досліджені сучасні теорії концепції соціально-економічного розвитку країн. Ми описали сучасні думки щодо структурування потенціалу регіону, підходи узагальнення для структурування соціально-економічного потенціалу регіонів, дослідили теорію міжгалузевого балансу В.В. Леонтьєва та концепцію розвитку людини, що була сформульована ПРООН.

3. На основі обраних теоретичних напрацювань, ми провели дослідження населення та економіки Республіки Молдова. Нами були визначені чинники та фактори, що впливають на сучасний стан населення в цій державі. Молдова має багато сприятливих факторів завдяки своєму економіко-географічному положенню, проте радянський спадок, відсутність необхідної модернізації та негативний вплив Росії призводять до серйозної демографічної кризи.

4. Нами були проаналізовані особливості соціально-економічного розвитку Молдови у розрізі секторів її економіки:

У Молдові сільське господарство демонструє позитивну динаміку. Рослинництво, зокрема, приносить найбільші прибутки. З початку нового тисячоліття було зафіксовано три значних спади виробництва, проте кожного разу обсяги виробництва відновлювалися і навіть перевищували попередні рівні.

Промисловість Молдови складається з видобувної та обробної промисловості, а також виробництва та забезпечення електро- і теплоенергією,

водопостачання та обробки відходів. Видобувна промисловість є відносно малою, складаючи лише 15% від загальної промислової продукції. Однак, цей сектор має потенціал для розвитку за умови правильного управління. Обробна промисловість демонструє значний і стабільний розвиток. З 2014 по 2022 рік вартість продукції зросла більше ніж у два рази. Сектор комунальних послуг також показує стабільне зростання.

Транспортна система Молдови зазнала значних змін з 2000 по 2022 рік. Автомобільні перевезення стали домінуючим видом транспорту, демонструючи стабільне зростання. Залізничні та річкові перевезення втратили свої позиції, в той час як авіаційні перевезення залишаються стабільно низькими. Пасажирські перевезення також показали змішані тенденції: зростання обсягів перевезень таксі, автобусами та авіацією, тоді як залізничні та тролейбусні перевезення зазнали значного падіння.

Основними торговельними партнерами Молдови є країни ЄС та СНД. Експорт Молдови переважно складається з сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, тоді як імпортує техніку, автомобілі та промислові товари.

Система освіти в Молдові включає дошкільну, шкільну, професійно-технічну та вищу освіту. У Молдові реалізуються програми з модернізації та скорочення освітніх закладів.

Наукова діяльність у Молдові зосереджена у Академії наук Молдови та її підрозділах. Витрати на наукові дослідження в державі ростуть кожного року, що допомагає поступово розвивати цю галузь.

Наявність театрів, музеїв, бібліотек та інших культурних закладів створює умови для збереження та розвитку національної культури, а також сприяє культурному розвитку населення. Кількість культурних об'єктів в державі відносно стабільна протягом всього періоду дослідження.

Молдова має значний туристичний потенціал завдяки історичним пам'яткам, природним паркам та виноробним підприємствам.

Отже, третинний сектор економіки Молдови характеризується різноманітністю та потенціалом для розвитку, але існують значні виклики, пов'язані з інфраструктурою, фінансуванням та модернізацією. Основні напрями включають транспорт, торгівлю, освіту, науку, культуру та туризм, кожен з яких має свої специфічні особливості та перспективи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Anuarul Statistic al Republicii Moldova, ediția 2023
2. Rezultatele Recensământului Populației și al Locuințelor 2014 (RPL2014)
3. Аналіз регіональної економіки. Стеценко Т.О. Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2002. — 116 с
4. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка : Навч. посіб. / З. Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин, С. К. Ревенчук, В. Г. Буняк, Н. І. Гнатюк, І. М. Грабинський, М. І. Крупка, Є. Й. Майовець, Р. В. Михайлишин; ред.: З. Г. Ватаманюк, С. М. Панчишин. - К. : Вид. дім "Альтернативи", 2001. - 606 с. - укр.
5. Макроекономічний аналіз: навчальний посібник [Електронний ресурс] / М. С. Бріль, О. М. Кліменко, М. А. Мащенко та ін. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 275 с.
6. Кіш Г.В. Фактори регіонального розвитку та їх стратегічне управління. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2022. Випуску № 1 (124). С. 112-115
7. Гавриленко А. С. Методика оцінки соціально-економічного потенціалу регіону / А. С. Гавриленко. // Ефективна економіка. - 2015. - № 11
8. Standard country or area codes for statistical use (M49) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>
9. Чи стане Придністров'я плацдармом для агресії РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/02/15/7134056/>
10. У Молдові спливає термін надзвичайного стану, запровадженого через війну в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/12/30/7176471/>
11. Молдова відкриє повітряний коридор для регулярних рейсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/21/7136318/>

12. Ce ascunde subsolul R. Moldova? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.resurseminerale.md/ro/ce-ascunde-subsolul-r-moldova-3364_90510.html
13. Atlas. Geografia fizică și umană a Republicii Moldova pentru clasele VIII-IX. Î.S. INGEOCAD, Chișinău, 2015
14. Group 3. The natural asset base [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mediu.gov.md/indicatori/capitol3en.html>
15. Geography [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://moldova.md/en/content/geography>
16. Об'єднання Молдови та Румунії: міф, який може стати правдою [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2015/07/3/7035520/>
17. Либеральная партия отказывается признавать результаты переписи населения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://newsmaker.md/rus/novosti/liberalnaya-partiya-otkazyvaetsya-priznavat-rezultaty-perepisi-naseleniya-30616/>
18. "Молдовської мови" не існує. Нащо Молдова змінює конституцію та чому це важливо для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/03/3/7157291/>
19. Хочу чтобы язык был молдавским [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.tiktok.com/@newsmaker.md/video/7207428629326744838>
20. В 2020 году сельское хозяйство Молдовы упало до рекордных показателей. Эксперт назвал главные причины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://newsmaker.md/rus/novosti/v-2020-godu-selskoe-hozyaystvo-moldovy-upalo-do-rekordnyh-pokazateley-ekspert-nazval-glavnye-prichiny/>
21. Молдавські селяни можуть вийти на протести. Чим незадоволені аграрії? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eastfruit.com/uk/novyny/moldavski-selyany-mozhut-vyyty-na-protesty-chym-nezadovoleni-ahrariyi/>

22. The status and potential of organic agriculture in the Republic of Moldova: A background document for the Greening Economies in the Eastern Neighbourhood (EaP-GREEN) partnership programme

23. Industrie a Republicii Moldova: Ieri, azi și de mâine [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://web.archive.org/web/20131029200709/http://moldovagate.com/ro/article/show/223>

24. Regiuni de dezvoltare [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.madrm.gov.md/en/node/161>

25. Giurgiulesti international free port [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://gifp.md/en/>

26. Системы образования Молдовы и Приднестровского региона пошли разными путями [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://esp.md/ru/node/9461>

27. Новый уровень высшего образования в Молдове: вверх или вниз? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mld-index.md/analitika/novyj-uroven-vysshego-obrazovaniya-v-moldove-vverh-ili-vniz/>

28. Science [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://moldova.md/en/content/science>

29. Академия наук Молдовы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://council.science/uk/member/moldova-academy-of-sciences-of-moldova/>

30. Tourism [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://moldova.md/en/content/tourism>